

ИНСТИТУТ ПО ФИЛОСОФИЯ И СОЦИОЛОГИЯ
при БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
Секция „Етически изследвания“

Стоян Андреас Ставру

**МОРАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА СОБСТВЕНОСТТА
В ЕКОЛОГИЧЕСКИ КОНТЕКСТ**

(към обосноваване на една „проприетарна“ екология)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване на научната степен
„доктор на науките“
по Област на висше образование 2. „Хуманитарни науки“,
Професионално направление 2.3. „Философия“,
Научна специалност
„Етика“

София
2020

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на разширено заседание (семинар) на секция „Етически изследвания“ към Института по философия и социология при БАН въз основа на Заповед/..... г.

Дисертацията се състои от рамка на изследването, въведение, шест глави, заключение и списък на използваната литература в общ обем от 318 страници. За онагледяване на защитаваните тези са използвани 12 таблици и 3 фигури. Списъкът на цитираните източници съдържа общо 468 заглавия, от които 168 са на кирилица и 300 – на латиница, а 58 от тях са с източници в интернет. Публикациите по темата на дисертацията са 9, сред които 5 студии и **1 излязла от печат монография по темата на дисертационния труд.**

Текстът е съобразен със българското законодателство и международните договори в сила към 01.10.2020.

Защитата на дисертацията ще се проведе на отч. в зала на на заседание на избрано от Научния съвет на ИФС жури.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	5
1. Основна теза	5
2. Актуалност и значимост на проблематиката	7
3. Обект, цел и задачи на изследването	8
4. Методи на изследването	10
5. Научна новост	12
6. Разграничения и позициониране на изследването	12
7. Практическо значение	14
8. Научни приноси	14
9. Обем и структура на дисертационния труд	17
II. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	18
Рамка на изследването	23
Част I Въведение	23
Част II Основно изложение	30
Глава 1 <i>Неживата природа:</i> съюзът между забележителното и етиката на дома	30
Глава 2 <i>Микроскопичният живот:</i> патогени, „дивни“ вируси и човечество без край	34
Глава 3 <i>Дивите растения:</i> към една етика на „свободните“ гори	41
Глава 4 <i>Гените:</i> идентичност и модификации на биологичните видове	46
Глава 5 <i>Земята:</i> етика, обърната към бъдещите поколения	52
Глава 6 <i>Извънземният живот:</i> етика в космическото пространство	59
Част III Заключение	64
III. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	71

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Основна теза

Живите организми и свързаните с тях абиотични фактори, образуващи заедно единни екосистеми, трябва да бъдат притежавани при зачитане на тяхната морална значимост. Моралната значимост на „нечовешкия **живот**“ и на „неживата природа“ може да бъде свързана както със задоволяването на конкретни човешки интереси (индивиди, общности, поколения), така и със зачитането на вътрешно присъщата *стойност* на природата (живи организми, биологични видове, екосистеми, Земята и Космоса). Ценността на живота (биоцентризъм) трябва да бъде съхранена не само и единствено чрез универсална защита на човешката въплътеност (антропоцентризъм), но и чрез осигуряване на устойчивото развитие на екосистемите (екоцентризъм). И макар да е безспорно, че човекът остава главната ос, около която се завърта всяка регулация на възможните форми на притежание, следва да се признае, че собствеността е достатъчно гъвкав инструмент, с който в отношението „човек-природа“ могат да бъдат включени множество екологично значими биоцентрични и екоцентрични компоненти.

В сравнение с традиционния обем на собствеността като съвкупност от трите класически правомощия: владение, ползване и разпореждане, **собствеността** върху природата търпи ограничения с ясно изразени морални измерения. Именно етическите съображения са тези, които ограничават собствеността върху живите организми и природните ресурси, като в някои случаи налаганите ограничения намаляват значително обема на собствеността, като я *превърщат* във възможност за съзерцание („естетическа“ собственост – например: собствеността върху забележителна вещ-пейзаж), в средство за защита („дефанзивна“ собственост – например: собствеността върху съхраняван в естественото си състояние природен резерват) и дори в задължение за полагане на определена грижа („стопанисваща“ собственост

– например: собствеността върху огромните по своята икономическа и екологическа стойност подземни богатства). Въздействието на морала върху собствеността води до промени в нейната същност: тя започва да се държи не просто като ограничена власт (субективно право), но и като отговорност, като задължение.

Това е особено вярно при поставянето на собствеността в **екологически контекст**. Динамиката на живота (въпросът за природните кръгоवрати и климата) и особеностите на живите организми (въпросът за тяхната генетична уникалност, биологична сетивност и предполагаема интелигентност) изискват създаването и прилагането на система от различни модели на собственост, които да бъдат използвани като формати за взаимодействие между хората (човека/човечеството) и заобикалящия ги свят (Земята/Космоса). Под „собственост“ в настоящото изложение ще се разбира всяка претенция за *притежание*, отправяна както по отношение на най-често обсъжданите форми на биологичен живот (растения и животни), така и на самата граница на живота (вирусите и микроскопичния живот, включително извънземния живот). Значително по-„традиционна“, но обвързана с множество нови предизвикателства е собствеността върху абиотичните фактори, които правят възможно съществуването на живота. Притежанието им има своите морални измерения както когато става въпрос за природните ресурси на Земята, така и когато обект на претенции са небесните тела и астероидите в Космоса.

Регулирането на отношенията между човека и природата чрез моделирането на връзката между живота и собствеността в екологически контекст е възможна благодарение на **етиката**. Именно в полето на екологическата етика следва да бъдат разкрити *ценностите*, които човекът защитава чрез инструментите на собствеността. Това ще насочи юридическите регулации към създаването на нови модели за притежаване на природата, отчитащи нейната морална значимост. На границата между биоетиката и етиката на природните ресурси могат да бъдат очертани контурите на една екологически

обвързана етика, в която въпросите за ценността на живота се поставят в по-широк контекст на земните екосистеми и дори на извънземните космически пространства. Едно от нещата, които обединява природните компоненти, попаднали в този по-широк екологически контекст, е обстоятелството, че той е в сферата на човешкото притежание. Жива или не, природата се притежава от човека и създадените от него юридически лица, което прави въпроса за собствеността и нейните морални измерения ключов за всяка екология. Наличието на система от морални възгледи в областта на т.нар. „проприетарна екология“ – екология, работеща с понятието за собственост, би могла да бъде основа за създаването и прилагането на специализирани модели на собственост, интегрирани в дългосрочна гържавна политика. Подобен подход има силата да защити природата предварително, като по този начин предотврати необходимостта от осъществяването на „извънредно управление“ в трудните периоди на екологични кризи, които най-вероятно очакват човечеството. Вярвам, че настоящото изследване – със специфичния си фокус на моралните измерения на собствеността в екологията, има своите приноси именно при постигането на тази задача, която, макар и да остава теоретична по своята същност, може да има многобройни и важни практико-приложни последици.

2. Актуалност и значимост на проблематиката

Способността на живия организъм да преследва постигането на определен резултат, да се движи свободно в пространството, да взаимодейства с останалите компоненти на природата, да търпи болка и да бъде по свой собствен начин и поради собствената си специфична въплътеност **уязвим** от нарастващата мощ на човечеството, са само част от причините собствеността върху живите организми да има множество етически измерения. За съжаление тези *измерения* в немалка степен са игнорирани или поне силно формализирани в дебатите при приемането на съществуващите нормативни актове в България. Въпреки бурното развитие на екологическата етика и екологичното право през

последните десетилетия, въпросът за собствеността върху „нечовешкия живот“ и връзката му със собствеността върху „неживата природа“ не е поставян системно и целенасочено. Това е и причината една от основните задачи, които си поставя настоящата дисертация, да бъде запълването поне отчасти на тази празнина в българската екологическа етика чрез обосноваването на идеята за т.нар. „проприетарна“ екология или екология, при която защитата на природата се осъществява чрез регулации, отнасящи се до собствеността.

Допълнителна актуалност на дисертационния труд дава обстоятелството, че част от разглежданите в него въпроси са свързани с отношението към дивата природа и в частност с моралния и юридически статус на застрашаващите човешкия живот патогени и вируси – въпроси, които станаха и прогължават да бъдат изключително актуални след пандемията на COVID-19, обхванала целия свят и предизвикала глобални промени не само в отношенията между хората, но и в отношенията между човека и природата. Предлаганите в настоящата дисертация режими на собственост биха могли да бъдат интегрирани в т.нар. „Зелена сделка“ на Европейския съюз, която си поставя амбициозната цел до 2050 г. Европа да постигне климатична неутралност.

Цитираното в дисертационния труд законодателство е актуално към 01.10.2020 г.

3. Обект, цел и задачи на изследването

Интердисциплинарният характер на проблемите, свързани с притежаването на „нечовешкия живот“ и „неживата природа“, дава своето отражение както върху предмета, така и върху целите и задачите на настоящото научно изследване.

Обект на изследване са етическите измерения на човешкото притежание (собствеността) спрямо вещи, които са живи биологични организми или са създадени в резултат на геологични процеси, които не са под контрола на човека, както и възможните начини за съобразяването на тези етически измерения от действащото българско екологично законодателство.

Основната цел на настоящото изследване е изясняване на ролята, която собствеността би могла да има при законодателното провеждане на определени морално значими екологични политики. Така определената основна цел е тясно свързана *две допълнителни цели*, а именно: а) допринасяне за по-нататъшното провеждане на научната дискусия по разглежданите проблеми с цел достигането до конкретни предложения за изменение на действащото българско законодателство; и б) запълване на една празнота в философско-етическата литература поради факта, че проблемът за моралните измерения на регулациите на собствеността в екологичен аспект понастоящем не е изследван задълбочено, като липсва монографичен или дисертационен труд у нас, посветен специално и единствено на тази проблематика. Като основен бенефициент на изследването се възприема българският екологичен дебат, чието качество би могло да се подобри чрез успешното внедряване на допълнителни етически аргументи при провеждането на обществено значимите дискусии относно възприемането на едни или други законодателни решения при регулирането на собствеността.

Основните задачи на настоящото научно изследване са:

а) разглеждане и анализ на значението на „забележителната“ природа и на възможността чрез култивиране на усет към красивото да бъдат постигнати природозащитни цели (ландшафтната етика като „етика на дома“);

б) разкриване на моралните основания и границите за защитата на биоразнообразието в света на микроорганизмите и по-специално по отношение на патогените и вирусите (консервационната етика като „етика на дивото“);

в) формулиране на възможни вещноправни решения на въпросите, касаещи защитата на растенията и опазването на горите чрез превръщането им в пространства, посещаващи на собствен риск (моделът на неосквернената природа и „етиката на свободната гора“);

г) изследване на механизмите за защита на генетичната идентичност на биологичните видове от естествената флора и фауна и на връзката на тези механизми с концепция-

та за собственост (етика за границите между биологичните видове и наследствеността);

г) анализ на съществуващите етически задължения между поколенията, живеещи в различни времена, и изследване на възможните решения за запазване на живота на Земята в дългосрочен план, включително чрез средствата на собствеността (етика на бъдещите поколения);

е) поставяне на въпроса може ли да оцелее тезата за моралната значимост на живота извън антропоцентричния фокус на познатата ни днес био-екологическа етика (биоцентрична, екоцентрична, физиоцентрична и холистична етика, включително и етика на извънземния живот).

Постигането на всяка една от посочените основни задачи е водеща цел на отделна глава от дисертационния труд. Всички те са обединени от търсенето на „*гобрата*“ (и дори „*гоброгетелната*“) собственост – собствеността, която в най-голяма степен би могла да отговори на моралните изисквания, поставяни от съвременната екологическа етика. Именно в този контекст са разгледани не само множеството „екологични“ ограничения на собствеността – такава, каквато я познаваме от „класическите“ постулати на „западното“ вещно право, но и опитите за обосноваване на нови модели за притежание, сред които идеите за установяването на междупоколенчески тръст (доверителна собственост) или културно обусловена собственост (общочовешко гостояние или собственост на коренното население), както и концепциите за дефанзивната и интегративната собственост, предлагащи възможни линии за преход от етика на природните ресурси (природата, която е полезна за човека) към етика на Земята (природата, която е ценна сама по себе си). Основният акцент и най-важните приноси на дисертационния труд са свързани с моралното обосноваване на възможни нови модели на собственост, приложими в екологически контекст.

4. Методи на изследването

Основните *погходи* при провеждането на настоящото научно изследване са аналитичният и интердисциплинарният.

Аналитичният подход позволява извършването на анализ на етическите въпроси, които се поставят в рамките на отделните регулации, чрез проучване и проблематизиране на различни части от действащи нормативни актове, попадащи в предметния обхват на екологичното право. *Интердисциплинарният* подход е необходим с оглед осъществяване на връзка на обмен и взаимно сътрудничество между етика, екология и право при решаване на нарастващите по своята сериозност екологични проблеми. Етиката се оказва главният обединяващ фактор в това интердисциплинарно взаимодействие, тъй като именно през моралните измерения на екологичните проблеми се търсят възможните юридически решения.

Като се съобразяват посочените основни подходи, в дисертационния труд са използвани основно *теоретични методи* на изследване, както и други методи, сред които: *нормативен, системен и логическият*. С тях се цели изясняване на спецификата на екологичните регулации и техните философско-етически основания и граници. Използването на посочените методи позволява комплексно и последователно изясняване на съответните етически и правни проблеми и дава възможност за формулирането на научни констатации и изводи, включително за формулирането на предложения относно възможни бъдещи регулации в областта на екологичното законодателство. Използвани са и *индуктивни* методи, които дават възможност както за идентификация на неизвестни или малко известни понастоящем процеси в българското законодателство, така и за представяне на нови обяснения за това защо и как се случват определени регулационни политики, както и за обхвата на техните ефекти.

Интердисциплинарният подход налага използването и на *философските* методи: абстракция, съмнение, критичност, проблемно мислене и обобщение, които са водещи в цялото изследване. Чрез тях се цели проблемите на екологията, морала и правото да се разглеждат в тяхната непрекъсната връзка и взаимодействие, като при това не се губи общата картина, както и постигането на основните цели на изследването.

5. Научна новост

Научната новост на дисертационния труд е обусловена от обстоятелството, че понастоящем в философската ни литература липсва монографичен или дисертационен труд, посветен на моралните основания и на границите на човешкото притежание (собствеността) по отношение на живите биологични организми и по отношение на природните ресурси, разгледани в тяхното екосистемно единство. Поради това с настоящия дисертационен труд се запълва една празнота във философската и етическата ни литература.

6. Разграничения и позициониране на изследването

Защитата на природата е основен въпрос, с който се занимават все повече учени, активисти и политици, използвайки различни инструменти и подходи. Екологията е област, в която обемът на предлаганите решения нараства неимоверно през последните десетилетия. Именно в областта на екологията (другото такова научно поле са технологиите) са предлагат едни от *най-екзотичните „нововъведения“* в утвърдени етически и юридически концепции и категории. Достатъчно е да бъде спомената концепцията, признаваща права в полза на природата. Макар и често „правата на природата“ се посрещат със скептицизъм и недоверие, разглеждането им във всички случаи поставя редица предизвикателства, които следва да бъдат посрещнати и обсъдени на територията на моралната философия.

Въпросът за правосубектността на природата като цяло или на отделни екосистемни компоненти в нея¹, както

¹ Вж. **Ставру, Ст.** Права на природата – напред екологичната есхатология и правната теория? // Социологически проблеми, 2016, № 1-2, с. 146-166; **Ставру, Ст.** Солидарността и границите на правата – възможни ли са права на природата – В: Маринова, Е., М. Мизов (съст.) Морал и етика на солидарността в съвременното общество. С., 2016, с. 341-354, както и **Ставру, Ст.** Право на собственост и право на природоползване – разграничение и съотношение. // Съвременно право, 2007, № 2, с. 43-59.

и въпросът за правата на животните², включително правото им да притежават собственост, са разгледани от мен подробно в други научни изследвания, и няма да бъдат основен **акцент** на настоящия дисертационен труд. Обект на настоящото изследване са етическите измерения на начина, по който хората притежават живите организми (нечовешкия живот) и свързаните с него абиотични природни компоненти (неживата природа). Един от възможните *модели за притежание* е концепцията за дефанзивната („отбраняващата“) собственост, която е самостоятелен предмет на друго мое монографично изследване³. За да се избегне ненужно повторение, концепцията за дефанзивната собственост е представена в резюмиран вид на съответните места в настоящия дисертационен труд, като е направено препращане към цитираната монография.

Настоящият дисертационен труд награджда защитената от мен дисертация⁴ за научна и образователна степен „доктор“ по съвременна философия. Ако там научното изследване беше фокусирано върху „човешкия живот“ като етически и правно значима въплътеност, която произвежда множество регулативни флукутации в правосубектността, то в настоящата дисертация обхватът на анализа е разширен в значително по-големия контекст на „нечовешкия живот“ и „неживата природа“ с оглед съобразяването на тяхната морална значимост при създаването на възможните модели за тяхното притежаване. В този смисъл настоящото изследване продължава и съставлява част от провеждането на единно научно изследване на моралната значимост на живота, като осъществява своеобразен **преход** от въпроси, свързани по правило с тясното разбиране за обхвата на *биоетиката* (какво е позволено и какво е забранено по отношение на полз-

² Вж. **Ставру, Ст.** Сандра, животните и бъдещето на правата. // Етически изследвания, 2017, № 2, с. 8-53, както и **Ставру, Ст.** Хора и животни. Напълно изгубили себе си. // Култура, 24 април 2015, № 16 (2808), с. 2.

³ Вж. **Ставру, Ст.** Вещи в природно състояние: собственост и отговорност за вреди в контекста на чл. 50 ЗЗД. С., Сиела, 2020, с. 239-240 и сл.

⁴ Вж. **Ставру, Ст.** Човешкото тяло между въплътеността и конвенцията. Съвременни перспективи. С., Сиела, 2016, стр. 352.

ването и притежаването на човешкото тяло), към въпроси, касаещи връзката между *етика и биоекология* (какво е позволено и какво е забранено при ползването и притежаването на останалите живи организми и свързаните с тях абиотични природни компоненти).

7. Практическо значение

Практическото значение на настоящото изследване се проявява в няколко **насоки**. На *първо* място, всички етически съображения относно ценността на нечовешкия живот и неживата природа са разглеждани и изследвани в контекста на тяхната значимост при въвеждането на едни или други правни регулации. Продуктивността на етическия анализ е насочена към формулирането на възможни законодателни разрешения, при което резултатите от изследването могат да послужат за обсъждане и предлагане на конкретни изменения в действащото българско законодателство. За тази цел в рамките на всяка глава от Основното изложение – обикновено в нейния край, е обобщена съществуващата законова рамка по разглеждания проблем и нейната етически значима същност. На *второ* място, в научното изследване са направени предложения за теоретичното преосмисляне и провеждането на съществуващите модели на притежание на природата с цел въвеждането на ефективни природозащитни регулации, отчитащи най-съвременните морално-философски дискусии относно значението на собствеността за развитието на съвременната екология.

8. Научни приноси

Научните приноси спадат към категорията „обогащане на съществуващите знания“ и в обобщен вид могат да бъдат представени по следния начин:

а) обосноваването на понятието „проприетарна екология“, в която решенията на екологичните проблеми се търсят не чрез аргументиране на права в полза на новопризнати субекти (права на растенията; права на животните; права на екосистемите и на природата като цяло), а чрез очерта-

ване на моралните граници на собствеността върху живите организми и неживата природа (обосноваване на специфични „екологични“ ограничения на собствеността, свързани с особеностите на природните процеси и моралната значимост на взаимоделиствието във времето между настоящите и бъдещите поколения; аргументиране, разграничаване и конкуренция между различни видове и модели на собственост);

б) формулиране и съпоставяне на концепциите за дефанзивна („отбраняваща“, едновременно свръхексклузивна и „празна“) и за интегративна („включваща“, едновременно „отворена“ и „плуралистична“) собственост, разглеждани като възможни модели за притежаване на природата, съобразени с етическите измерения на съвременните екологични проблеми, с които се сблъсква човечеството;

в) установяване и оценка на екологичния потенциал на т.нар. „културно обусловена собственост“, призната в полза на „коренното“ население, както и на връзката ѝ с принципа за общо наследство на човечеството, предлаган при регулирането на естествените ресурси на Земята и в открития Космос;

г) обосноваване на тезата, според която през регулациите на собствеността може да се постигне защита на природата не само чрез налагане на ограничения (граници на собствеността), но и чрез приписването на задължения (задължения за стопанисване) за собственика;

д) обосноваване на тезата за моралното и юридическо значение на красивото („забележителното“) в природата при регулирането на ландшафта, включително с оглед необходимостта от допълване и развитие на релевантното българско законодателство;

е) обосноваване и разграничаване на три нива на собствеността върху живите организми: корпорална, интелектуална и суверенна собственост (признати от българския законодател в контекста на защитата на биологичното разнообразие и генетичните ресурси като национално богатство), както и изследване на съществуващите между тях отношения на конкуренция;

ж) предлагане на различни решения при посрещането на претенциите за човешко притежание и контрол на границата между живото и неживото: по отношение на вирусите, вирионите и прионите, като тези претенции са разгледани в контекста на актуалните събития в България и в цял свят, свързани с пандемията, причинена от SARS-CoV-2;

з) провеждане на разграничение между съществуващите етически и правни регулации, от една страна, на полезния (породи, сортове, забележителни видове, генетични ресурси) и, от друга страна, на вредния (вредители, патогени) живот, включително чрез съпоставянето на метафорите за (извънредната) война и (устойчивата) борба;

и) обобщаване и систематизиране на конкретните инструменти за управление на съотношението (конflikта) между защитата на генетичната идентичност (биоразнообразие) и целенасоченото въвеждане на генетични изменения (генетично модифицирани организми) в рамките на определен биологичен вид, както и на свързаните с това етически ограничения при създаването на биологични хибриди и трансгенетични химери;

к) предлагане на алтернатива на концепцията, която фиксира природата в ресурси и вещи, чрез представяне на регулации, центрирани около природните процеси и кръговрати, съществуващи в природата (идеята за „свободната“ природа и естественото движение на природните компоненти);

л) формулиране на основните приоритети на интергенерационната етика при използването на природните ресурси и управлението на политиките спрямо измененията на климата, включително обосноваване на необходимостта от въвеждане на работещи институционални механизми за обсъждане и зачитане на интересите на бъдещите поколения (синхронизиране на политическото и геологичното време чрез посредничеството на екологичното време; създаването на политически представители или омбудсман на бъдещите поколения; преосмисляне на концепцията за вреда; признаване на нов вид престъпления против бъдещите поколения и др.);

м) представяне етическите измерения на извънземния живот в контекста на съществуващите регулации на открития Космос и небесните тела, както и на съдържащите се в тях решения относно собствеността, като се представя и шансът за създаване на нов тип собственост, която вместо на ексклузивността се основава на принципа на общото достояние.

9. Обем и структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е в обем на 318 страници и включва: а) рамка на изследването; б) въведение; в) шест глави; г) заключение и д) библиография. Библиографията съдържа общо 468 информационни ресурси, от които 168 на кирилица, 300 на латиница и 58 от Интернет. Направени са 1158 бележки пог линия. В началото е представен и списък на таблиците и фигурите.

II. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

РАМКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

1. Основна теза
2. Актуалност и значимост на проблематиката
3. Предмет, цел и задачи на изследването
4. Методи на изследването
5. Научна новост
6. Разграничения и позициониране на изследването
7. Практическо значение
8. План и структура на изложението

§ I. ВЪВЕДЕНИЕ

1. Проприетарна екология
2. Дефанзивна и интегративна собственост
3. Коренното население и идеята за културно обусловената собственост
4. Концепцията за общочовешкото наследство в „космическата ера“ на собствеността
5. Значение за България

§ II. ОСНОВНО ИЗЛОЖЕНИЕ

ГЛАВА № 1

НЕЖИВАТА ПРИРОДА:

съюзът между забележителното и етиката на гома

1. Роджър Скрутън и любовта към красивата природа
2. „Забележителната“ природа и правото
3. Устройство на територията
4. Облик на територията
5. Ландшафтът в България: шансове и перспективи
6. Ландшафтът и Агорно

ГЛАВА № 2
МИКРОСКОПИЧНИЯТ ЖИВОТ:
патогени, „диви“ вируси и човечество без край

1. Вирусите като част от биологичното разнообразие
 - 1.1. Философия на биологията на Ханс Йонас
 - 1.2. Дейвид Коплоу: да унищожим едрата шарка?
 - 1.3. Биологичното разнообразие като национално богатство
 - 1.4. Трите собствениности
 - 1.5. Вирусът: враг на човечеството или национално богатство?

2. „Диви“ вируси и човечество без край
 - 2.1. Човекът и дивото
 - 2.2. Хищници и паразити
 - 2.3. Вредители и патогени
 - 2.4. Микросигурност
 - 2.5. Екодемии и бавни кризи
 - 2.6. Планирано без-действие или човечество без край
 - 2.7. Автономност на био-екологическо поле
 - 2.8. Обобщение

ГЛАВА № 3
ДИВИТЕ РАСТЕНИЯ:
към една етика на „свободните“ гори

1. „Нуждаят“ ли се растенията от права и достойнство?
 - 1.1. Поставяне на въпроса
 - 1.2. Зооцентризъм
 - 1.3. Растителна интелигентност
 - 1.4. Анимизъм и тотемизъм
 - 1.5. Права на растенията или морално обосновани ограничения на собствеността?
 - 1.6. Растителността: растенията като неделима част от земята
 - 1.7. Правна защита на някои единични растения

1.8. Изводи

2. Да притежаващ ент: време и собственост

2.1. Дарът на ентругите

2.2. Какви феи имаше едно време, а сега ... сортове!

2.3. Собственост и село

2.4. Спор между часовници

3. Свободната гора и публичната държавна собственост

3.1. Собственост на „дълга ръка“

3.2. Измерения в публичната собственост

3.3. Мраколес: царството на закритите гори

3.4. Свободната гора: водата, дивечът и пчелинът

ГЛАВА № 4

ГЕНИТЕ:

идентичност и модификации на биологичните видове

1. Напрежението на живота

1.1. Материалите на живота

1.2. Биотехнологиите и неприкосновеността на живота

1.3. Напрежението: „генетични ресурси“ – „генетична идентичност“

2. Живият биологичен организъм като обект на правото

2.1. Материализиране на вещта и раздробяване на собствеността

2.2. Регулиране на живота

2.2.1. Какви да бъдат специфичните правни инструменти за господство върху генетичния материал?

2.2.2. Как се разрешава конкуренцията между създадените нови инструменти за използване на генетичните ресурси?

2.3. Манипулиране на живота

2.3.1. Какви са забраните?

2.3.2. Как възможността за въздействие върху генома се съотнася спрямо признатите юридически монополи?

3. Живият биологичен организъм като субект на правото

- 3.1. Защита на човешкото тяло
- 3.2. Индивидуализация и генетична идентичност
- 3.3. Изводи

4. Прескачане на границите между биологичните видове

- 4.1. Хибриди и химери
- 4.2. Биохакинз
- 4.3. Посоки на пренос
- 4.4. Генетичната крепост на антропоцентризма
- 4.5. След генетичната идентичност: морал в свободно

падане

ГЛАВА № 5

ЗЕМЯТА:

етика, обърната към бъдещите поколения

1. Бъдещите поколения

- 1.1. Ролята на културното наследство
- 1.2. Лотарии в „разбитото“ бъдеще
- 1.3. Политическото, геологичното и екологичното време

2. Защита през концепцията за вреда

2.1. Особенности на вредата с „бавен фитил“ (гражданска отговорност)

2.2. Престъпления против бъдещите поколения (наказателна отговорност)

2.3. Политическо представителство на бъдещите поколения (политическа отговорност)

3. Защита през концепцията за правосубектност

3.1. Предоставяне на правосубектност в полза на бъдещите поколения

3.2. Предоставяне на правосубектност в полза на човечеството (човешкия вид) като цяло

3.3. Предоставяне на правосубектност в полза на Земята

4. Защита през концепцията за собственост
- 4.1. Ограничаване на собствеността „от бъдещето“
- 4.2. Разделяне на собствеността „във времето“
- 4.3. Суверенни права на гържавата и ограничения на собствеността в природата
- 4.4. Принцип на устойчиво развитие
- 4.5. Живот в различни времена

ГЛАВА № 6
ИЗВЪНЗЕМНИЯТ ЖИВОТ:
етика в космическото пространство

1. Ресурсите на Космоса
2. Животът в Космоса
3. Интелигентният извънземен живот
4. Теизъм срещу пърпосивизъм
5. Космическо право и метаправо

§ III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Самоорганизация и координация в природата
2. Ограничаване на собствеността
3. Нормативно въвеждане на нови видове собственост
4. „Напрежението“ в собствеността
5. Възможните решения: „роенето“ на собствеността
6. Собствеността и опитомяването на дивото
7. Космосът и интегративната собственост
8. Балансиране на собствеността и инструменталният спектър на проприетарната екология

Рамка на изследването

Преди съдържателната структура на дисертационния труд е представена общата рамка на проведеното изследване. Формулирана е основната теза на дисертационния труд, като е посочено в какво се изразяват актуалността и значимостта на разглежданата проблематика, какви са обектът, целта и задачите на изследването, използваните методи, научната новост и практическото значение на дисертацията. В тази предварителна изследователска рамка е направено разграничение и позициониране на изследването в досегашните научни интереси и усилия на автора. Във формата на таблица са формулирани основните акценти и приноси в последователността на тяхното представяне в дисертационния труд.

Част I Въведение

Във въведението е обоснована и идеята за създаването на т.нар. „проприетарна“ екология, което налага позиционирането на собствеността в екологията. По правило правото на **собственост**, по своята природа, се разглежда като „*противник*“ на екологията, тъй като:

а) от една страна, води до раздробяване на земята, което разрушава нейната цялост и често прекъсва протичащите в нея природни процеси, чието осъществяване поддържа жизнеността на екосистемите; а

б) от друга страна, изтощава земята, което нарушава нейната устойчивост във времето и често става причина за настъпването на необратими загуби на природни ресурси, чиято наличност приемаме за даденост.

Собствеността не е неутрална парадигма, а в конвенционалния си формат е насочена към „облагородяването“ на природата чрез култивирането на съдържащата се в нея „дивост“. В този смисъл е и казаното от Томас Джеферсън през 1785 г., а именно: „тези, които култивират Земята, са най-ценните граждани. Те са най-енергичните, най-независи-

мите, най-добродетелните и са обвързани със своята страна, с нейната свобода и интереси с едни от най-трайните връзки.⁵ Собствеността е знак за добродетел, награда за приноса на собственика към утвърждаването на ценности, за които стои неговата държава. Облагородяването на земята става именно чрез влагането на труд в нея – труд, насочен към превръщането на дивата територия (пустош) в обработваема земя (градина).

В *съдържанието* на правото на собственост традиционно се включват три правомощия: владение (възможност да се осъществява фактическа власт върху вещта), ползване (възможност да се извличат полезните качества на вещта) и разпореждане (възможност да се прехвърля изцяло или отчасти властта върху вещта). Определящо от икономическа гледна точка е значението на правомощието „ползване“, което в някои случаи е свързано и с унищожаването на вещта: при т.нар. „фактическо разпореждане“ с потребима вещь и при постепенното „изтощаване“ и захабяване на една иначе непотребима вещь. Като цяло правото на собственост се признава с оглед юридическото материализиране на определен имуществен интерес, но в неговото съдържание се включва и специфично правомощие, което е изцяло израз на волята на собственика: правомощието за унищожаване на вещта при липсата на каквато и да е конкретна полза от това. Именно правомощието за унищожаване на вещта без обществено легитимно основание в най-голяма степен влиза в противоречие с целите на екологията и предизвиква реакцията на екологическата етика.

Екологическата *етика* е насочена към формирането на екологично съзнание, отразяващо отговорността на човека към околната среда. Тя е свързана със *запазването* на природата в нейния естествен вид и с осигуряването на нейната устойчивост в полза на бъдещите човешки поколения. Поради това постигането на морално значими резултати в

⁵ Вж. *Shaw, L.* Asteroids, the New Western Frontier: Applying Principles of the General Mining Law of 1872 to Incentivize Asteroid Mining. // *Journal of Air Law and Commerce*, 2013, № 1, p. 143.

областта на екологично ангажираните политици се свързва основно с последователното игнориране на собствеността, а когато това е невъзможно – с въвеждането на система от мерки за нейното ограничаване. Основен „помощник“ на екологическата етика при въвеждането на система от ограничения, е административното право, с чиито инструменти държавата се опитва да овладее разрушителния компонент, съдържащ се в частната собственост.

Обосноваването на една „**проприетарна**“ **екология** има за цел да превърне собствеността в „съюзник“ на действията, насочени към защитата на природата. Тази екология е „проприетарна“, тъй като за постигането на своите цели използва вещноправни инструменти, а екология, тъй като е свързана с въвеждането на специфични регулации на собствеността върху живите (биоелекология) и неживите (ландшафтна екология) природни компоненти, разглеждани в тяхното екосистемно и културно единство.

Израз на проприетарната екология са *например* следните възможни „употреби“ на инструменти от вещното право за постигане на екологични цели:

- утвърждаване и диференциране на публична собственост като форма на стопанисване, насочено към опазване на природата (защитени територии);

- обосноваване на т.нар. „дефанзивна“ собственост, чиято основна цел е да изключи във възможно най-голяма степен човешкото въздействие върху определени природни хабитати (природни резервати);

- въвеждане на система от ограничения на собствеността върху живите организми (животни, лечебни растения, забележителни дървета и др.);

- различаване на няколко вида собственост върху „живите“ вещи, т.е. вещите, които съставляват живи биологични организми (корпорална собственост, интелектуална собственост и суверенна собственост);

- въвеждането на специални правила за взаимодействие между различните видове собственост върху живите организми с цел защита на биоразнообразието (достъп до гене-

тични ресурси, забрана за промяна на генетичната идентичност);

- свобода на природните пространства с цел осигуряване на естествения природен кръговрат, включващ както обмяната на химичните елементи в неживата природа (естествено протичане на водата, циркулация на въздуха и пр.), така и свободното движение на дивите животни (свобода на дивеча, свобода на горите, регулация на изискуеми отстояния, забрани за поставяне на стени и прегради и др.).

В световен план екологичните каузи все повече разчитат на решения, свързани с частната собственост. Вярта в ефективността на вещноправните решения е свързана с традиционната за западната философия легитимация на собствеността чрез труда, при която собствеността „слага ярем върху пагналата и греховна природа на хората към подчинение на библейската заповед за работа“⁶. Собствеността умножава и възнаграждава с плодове усилията на своя притежател, като едновременно с това „омиротворява“ отношенията между хората, определяйки ясно границите, в които всеки собственик осъществява своята „проприетарна“ власт. Именно поради тези положителни ефекти на собствеността част от екологичните движения са склонни да инвестират идеологически усилия в „проприетаризацията“ на природните ресурс, водени от максимата „колкото повече неща се превърнат в собственост, толкова по-добре“⁷.

Едновременно с това съществуват и скептици, които заемат „антипроприетарна“ позиция, притеснявайки се, че в екологичното законодателство съществува „твърде много собственост“, а собствеността по правило изхожда от „реториката на фиксираността“, неспособна да съобрази динамиката на природните процеси и целостта на отделните компоненти в екосистемите.⁸ При признаването на собстве-

⁶ Вж. *Rose, C.* The Several Futures of Property: Of Cyberspace and Folk Tales, Emission Trades and Ecosystems. // *Minnesota Law Review*, 1998, № 1, p. 130.

⁷ Вж. *Rose, C.* *Opt. cit.*, p. 139.

⁸ Вж. също *Shaw, L.* Asteroids, the New Western Frontier: Applying Principles of the General Mining Law of 1872 to Incentivize Asteroid Mining. // *Journal of Air Law and Commerce*, 2013, № 1, p. 151.

ност се създават отделни джужими вещи и недвижими имоти, земята се фрагментира, което „води до дисбаланс, а дисбалансът може да доведе до конфликт и разрушение“⁹. Екологичната защита, осигурявана чрез подобна собственост, е дискриминативна, тъй като „обслужва“ само определени компоненти в рамките на екосистемата (т.нар. „защитени видове“), съответно – само конкретно избрани от човека екосистеми (т.нар. „защитени територии“), а останалите се игнорират или маргинализират. За да не се допусне подобна дискриминация, трябва да съществуват по-малко на брой вещи, а това означава, че тези по-малко на брой вещи ще са по-големи като размери (хολистичност) и по-сложни в своята структура и вътрешни взаимодействия (интергративност). Именно такива сложни и динамични природни дадености са екосистемите, които в най-голяма степен отговарят на изискванията на една хολистична екологическа етика.

Във въведението е предложена и система на различните **видове собственост**: частна, публична, дефанзивна и интегративна, като са направени разграничения с оглед на възможния фокус и титуляр на собствеността. Частната и публичната собственост са *икономически* ориентирани собственности, които третират природните компоненти като вещи или като ресурси. Ефектът от прилагането им по правило води до разделяне на природата на отделни части (имоти), заключени в своите граници и подчинени на определен интерес (индивидуален или общ). Публичната собственост позволява сравнително по-голямо обобществяване на вещите до състояние, в което те съществуват като ресурс, но това не премахва икономическата същност на публичната собственост. Това е така, защото ресурсите са икономически значими активи, от които могат да се добиват вещи или да се развиват дейности, които капитализират дадена употреба във формата на полза за определена група от хора – дори и когато в група са включени не само настоящите, но и бъдещите поколения в рамките на отделна държава или на света като цяло.

⁹ Вж. *Rose, C.* Opt. cit., p. 170.

Дефанзивната и интегративна собственост са *екологически* ориентирани собствености, които третират природните компоненти като своеобразен резерв (резервати) или като цялостни единства (екосистеми). Ефектът от прилагането им по правило води до обединяване на природни фактори, макар и това да се постига по напълно различен начин. Ако дефанзивната собственост е „класическа“ изключваща собственост, която разчита именно на съдържащата се в нея власт да се отхвърли всяка претенция за човешко въздействие върху вещта (с цел съхраняването ѝ като природен резерв), то интегративната собственост е нетрадиционна, „включваща“ собственост, която разпределя съдържащата се в нея власт между широк кръг носители на интереси спрямо вещта (с цел съхраняването ѝ като природна екосистема).

Дефанзивната собственост е в много по-голяма степен „собственост“ по смисъла на конвенционалната вещноправна представа за собствеността като власт, упражнявана по отношение на конкретна вещ. Специфичното при нея е посоката на тази власт: тя не е насочена към трансформиране и употреба на вещта (необезпокоявано от другите правни субекти), а към отнемане и запазване на природата (извън обхвата на всяко човешко въздействие). В този смисъл дефанзивната собственост може да бъде обозначена като анти- или като контра-собственост: собственост, която стои „срещу“ всяка друга икономически ориентирана собственост, изискваща използване на вещта. Дефанзивната собственост изглежда като „празна“ собственост, тъй като се упражнява изцяло като отблъскване на въздействия от други субекти, без да включва позитивно въздействие по отношение на собственения си обект. Земята е оставена на природните процеси, които протичат в нея. Собствеността е единствено защитната стена, зад които тези процеси могат да се осъществяват без интерференцията на нежелани човешки въздействия.

Интегративната собственост е в много по-голяма степен контрапункт на конвенционалната вещноправна представа за собствеността като изключителна власт, тъй като предлага антииндивидуалистичен и плуралистичен фор-

мат за „слабо“ притежаване. Определящо при нея е разпределянето, а не съсредоточаването на властта като част от съдържанието на собствеността. В това отношение тя се доближава значително до идеята за собствеността на коренното (местното, туземното) население, която функционира като част от хармонията във взаимоедействието „земя-хора“. Притежаването е форма на включване и съобразяване на множество фактори, които се управляват и стопанисват от името на единна екосистемна цялост, в която човекът е само част, макар и важна част. Интегративната собственост не е изключващ контрол, а споделена отговорност. В тази си насоченост и в сравнение с дефанзивната собственост (като форма на контра-собственост), интегративната собственост би могла да бъде разглеждана от позицията на класическото разбиране за собствеността като форма на след-собственост: притежание, което се е отказало от концентрирания контрол и от изключителната власт.

Ако дефанзивната собственост е „силна“, дори ултра-собственост – максимално концентрирана и интензивна в своя ексклузивитет *власт* върху вещта, то интегративната собственост е „слаба“, по-скоро инфра-собственост – максимално широка в своята разпръснатост и дифузност *грижа* за земята. Ако природозащитния механизъм на двата модела бъде съпоставен, следва да се посочи, че дефанзивната собственост е в основата си изключваща собственост (в този смисъл е противоположна на интегративната собственост), докато интегративната собственост постига своя отбранителен ефект (и в този смисъл тя също е „дефанзивна“) чрез обединяването на максимално широк кръг от интереси (чрез дифузия).

Представени са и моделът на *културно обусловената собственост*, както и концепцията за *общочовешкото наследство*, определящ за регулирането на собствеността в открития Космос и небесните тела, ставащи във все по-голяма степен достъпни за човека. Концепцията за културно обусловената собственост на „коренно“ население е неприложима в България, тъй като у нас липсва „коренно“ население, чия-

то историческа и настояща идентичност да е оформена по един изключителен начин от връзката му със земята. Въпреки това познаването на тази концепция може да бъде особено плодотворно при провеждането на т.нар. „политика на ландшафта“, в която се проявява специфична грижа от страна на държавата и общините към естетическата и съзвездателна стойност на забележителната нежива природа. По същия начин, българската държава трудно може да бъде причислена към „космическите“ държави, поради което теоретичните спорове относно собствеността върху астероидите най-вероятно ще бъдат посрещнати от българските теоретици на собствеността по-скоро като екзотичен обект на любопитство. Въпреки това познаването на тези спорове може да бъде използвано ефективно при провеждането на промени в националното законодателство в отговор на моралните изисквания, поставяни от съвременната екологическа етика.

Във въведението са предложени и няколко таблици, чиято цел е да визуализират обобщено и прегледно идеите и хипотезите, които ще бъдат разгледани в основното изложение.

Част II Основно изложение

Глава 1 *Неживата природа:* сюзът между забележителното и етиката на дома

Първата глава от изложението е посветена на неживата природа, защитена като „облик на Земята“ (ландшафт) и като контекст, който прави възможен биологичния живот. Неживата природа се разпознава като красиви пространства (*пейзаж*), които следва да бъдат съхранени в своята *естетическа неприкосновеност*. В тази глава е представен консервативният подход на Роджър Скрутън за съхраняване на природата, в който основна роля играе любовта към дома като част от „верността към територията“¹⁰. Любовта към дома е тясно свързана с концепцията за „близката“ околна среда и съставлява важен компонент от „духовната археоло-

¹⁰ Вж. *Скрутън, Р.* Зелената философия. Консервативно за екологията. С., Сиела, 2019, с. 193.

гия на усядането на човечеството¹¹. Именно чувството на привързаност към дадена територия е „мотивът на обикновените хора“¹², върху който може да се изградят уважението и задълженията ни към бъдещите поколения.

За разлика от живите организми, чийто претенции за „повишен“ (спрямо останалите вещи) юридически статус се основават на спецификата на техния геном (като част от биологичното разнообразие) или на тяхната нервна система (като предпоставка за изпитване на болка), неживата природа разчита на *погледа*. Това, което се защитава при пейзажа (забележителния ландшафт), е изгледът, гледката на определена местност, чието конструиране се осъществява в очите на гледащия. Ако при опитите за обосноваване на правата в полза на живите организми реториката търси тяхната собствената ценност, която да ги направи независими от антропоморфизма на правото, то при защитата на неживата природа регулативните механизми признават водещата роля на човека като наблюдател, пред който природата се разкрива като пейзаж. Ръката, която притежава и ползва вещта, е спряна от дистанцията на погледа, който вижда отвъд конкретния поземлен имот, за да открие контурите на самата природа. Това възглеждане в красивото позволява на неживата природа да получи стойност, независима от собствеността. Макар и всяка гледка да е преди всичко умозрителна, тя предлага шифър за разчитане на природата, който е различен от собствеността. Дори и само това прави забележителният ландшафт важен съюзник на всяка екологическа етика.

Ландшафтът не е просто *територия*, той е специфичният облик на тази територия. Територията може да бъде организирана по два начина: чрез въвеждане на структура за нейната икономическа употреба (устройство на територията) и чрез очертаване на контури за естетическото ѝ обитаване (облик на територията). Устройството и обликът на територията са два различни формата при възприемане-

¹¹ Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 26.

¹² Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 28.

то и взаимодействието на човека със земната повърхност. И двата са свързани със собствеността, но по различен начин. Ако устройството на територията работи за „най-добрия интерес“ на собствеността, като прави възможно извличането на максималната устойчива полза, която може да се реализира в границите на един недвижим имот, то регулацията на облика на територията (ландшафтът) ограничава правомощията на собственика, като го принуждава да синхронизира употребата на вещта с тази на останалите вещи по съседство, с които заедно образуват един общ културно-исторически ансамбъл.

Ако устройството на териториите се базира на преобладаващото предназначение на включените в тях имоти, с оглед осъществяването на което се въвеждат определени технически изисквания (например отстояния между сградите, минимални размери на поземлените имоти, интензивност за застрояване и пр.), то политиката за ландшафта има за цел при стопанисването на териториите да бъдат съобразени естетическите съотношения между вещите по съседство. Определяща не е полезността (от функцията, употребата, предназначението) на вещта, а *красотата* (едновременната забележителност и безполезност) на пейзажа. Окоето обединява там, където ръката притежава. Отвъд романтизма на частната собственост, към който препращат красивите текстове на Роджър Скрутън, красотата, а с нея и природата, могат да бъдат съхранени единствено чрез създаването на едно ново измерение от регулации около собствеността, които не разчитат единствено на „добрите нрави“ и на „подходящите обноски“ на съседите-собственици, а прилагат определена държавна политика.

Само природа, която се притежава от човека, може да бъде красива. В този смисъл **собствеността** стъпва първа на земната повърхност и я *обезопасява*. Едва след нея идва ред на красотата. След първоначално установената фактическа власт, на второ място, земята се завладява от човека чрез насищането ѝ с истории. Тя се превръща в пространство за складване на време чрез обща памет. За разлика от

собствеността, чиято горна граница е материализиране на лична история в рамките на една вещ, пейзажът възплъщава история, която е племенна, национална, европейска или дори световна. Именно историята, инвестирана в земята, превръща облика на последната в част от човешката идентичност. Агорно е убеден, че „без историческа памет не би съществувало нищо красиво“¹³: природно красивото е само „мнимо безисторично“, то винаги има своята „историческа сърцевина“, която едновременно го легитимира и релативизира. В този смисъл „природно красивото е спряна история, преустановено ставане“¹⁴. Забелязването на природно красивото предполага съществуването на „колективен сензор“ – наличието на хора, които споделят не само общи граници (съседи), но и обща история (жители, граждани, земляни).

Понятието за ландшафт, който обединява земната повърхност спектроскопично (в/като една гледка) неизбежно работи срещу собствеността. Вместо да разделя земята на поземлени имоти, ландшафтът подрежда вещите в ансамбъл, създавайки красота от тяхната цялост, благодарение на споделената история на гледащите. Ландшафтът осигурява нужната холистичност на територията, за да ограничи екологичните щети от партикуларистичните ефекти на собствеността. Съотношението между вещите в рамките на облика на територията е естетическо, а не техническо. В този смисъл ландшафтът безспорно е концепция, функционираща като форма на *ограничение на собствеността*. Собствеността затваря земята в граници, които отделят конкретна вещ (като поземлен имот), предоставяйки я за употреба при условията на неприкосновеност. Ландшафтът ситуира собствеността в контекста на погледа, като изисква от нейния титуляр да съобразява естетическите съотношения между вещите по съседство.

Красотата, обаче, не е просто спонтанно възникнало споразумение, локализирано по линиите на (добро)съседство, но и *обществено благо* – общ ресурс, който има не само на-

¹³ Вж. **Адорно, Т.** Естетическа теория. С., Агата, 2019, с. 102.

¹⁴ Вж. **Адорно, Т.** Цит. съч., с. 111.

ционално, но и европейско значение, и поради това налага значително по-сериозна намеса от страна на публичната власт при ограничаване на частната собственост. Макар и да остава неприкосновена, собствеността трябва да бъде възрадена в една екологично и социално отговорна архитектура чрез форми на стопанисване, съществуващи отвъд нейното икономическо съдържание. Поради това ролята на гържавата и на общините при запазване на природно красивото не трябва да се подценява.

Глава 2 **Микроскопичният живот:** **патогени, „диви“ вируси и човечество без край**

Втората глава от изложението посреща **предизвикателствата**, които отправя микроскопичният живот и по-специално – **патогените**: вируси, бактерии и други вредители. Този въпрос е особено актуален предвид пандемията, обхванала света през 2020 г. и причинена именно от един такъв „невидим“ патоген. Изложението стъпва на възгледите на Ханс Йонас, според който най-специфичното нещо за човека, в сравнение с всички останали живи същества, е способността му да бъде отговорен. Отговорността е „**товарът на свободата**“: „Човекът е единственото познато ни същество, което може да носи отговорност“¹⁵. Дълг на човека е да се грижи за съхранението на природата. Този дълг съществува обективно – и без да бъде субективно възприеман. Човек трябва да предприеме поредица от действия, които надхвърлят етиката и прекрачват в сферата на политическото. Те включват „отказ от необузданите ни консуматорски навици“, „редуциране на прехваления „западен“ стандарт на живот“ и свързаната с него ненаситност и много други „най-малкото временни икономически лишения“¹⁶.

Макар че **вирусът** може да бъде включен в сферата на живото с известен компромис – предвид обстоятелството,

¹⁵ Вж. **Йонас, Х.** Към онтологическото основание на една етика на бъдещето. Философска библиотека, София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2006, с. 33.

¹⁶ Вж. **Йонас, Х.** Цит. съч., с. 45.

че той може да „живее“ единствено чрез и благодарение на уязвимостта на друго живо същество, той все пак е част от природата: от нейното екологично равновесие и от нейния генетичен фонд. Собствено етическият въпрос е дали той е част и от отговорността на човека и има ли граници, до които следва да спре организираното от човека изтребление на вирусите? Можем ли отвъд ползата и независимо от каквото и да е било снизхождене да приемем съществуването на морален дълг да не унищожаваме вируси, които са смъртоносни за хората? Част ли са вирусите от бъдещето на отговорността, което чертае Ханс Йонас?

За да отговори на този въпрос, изложението представя историята на едно друго заболяване: *еграта шарка*. Еграта шарка хилядолетия наред е причинявала смърт, болка, слепота и страх у хората. Днес еграта шарка е заболяване, което на практика е заличено в резултат на мащабна кампания, проведена от Световната здравна организация (СЗО) през 70-те години на 20 век. Причиняващият я вирус – вариолатата, обаче, продължава да бъде съхраняван в добре охранявани фризери в САЩ и в Русия. След заличаването на еграта шарка като болест, СЗО многократно (за пръв път през 1986 и многократно през 90-те години на миналия век) призовава към унищожаване на изкуствено съхраняваните проби на вируса вариола, но опитите ѝ до настоящия момент остават без успех. Може би причината за това, освен желанието на някои държави да имат монопол върху вируса, е и обстоятелството, че изпълнението на призива на СЗО би било „монументално събитие“, при което човечеството за пръв път ще вземе преднамерено решение за унищожаването на друг биологичен вид, заличавайки го от генетичното наследство на земята¹⁷.

Дейвид Коплоу е един от изследователите на етическите измерения на битката срещу еграта шарка. Той вярва, че пренасянето на юридическия дискурс на микроскопичното ниво на вирусите е постижима задача. Според него „логиката на интереса“ би могла да оцелее, като в полза на вируса след-

¹⁷ Вж. *Koplow, D.* Deliberate Extinction. Whether to Destroy the Last Smallpox Virus. // *Suffolk University Law Review*, 2004, № 1, p. 2.

ва да бъде разпознат и признат поне интересът от избягване на необратимата вреда от неговото умишлено и ненужно *пълно унищожение*. Всяко живо същество, колкото и неприятно и вредно да е то за човека, има своето място в природата и своето значение за поддържането на нейния баланс. В някои случаи човечеството знае в какво се изразява този принос на съответния вид, а в други – може само да предполага. Сложността на природата изисква от хората да не предприемат действия по безвъзвратно унищожаване на биологични видове. Още повече, когато цената за поддържането на известни запаси от вариола възлиза на тривиални пределни разходи за електричество и охрана, загрижеността за биологичното разнообразие следва да се прилага с приоритет пред каквито и да е било икономически съображения.

Въпросът за моралните ангажименти, които човечеството има към вирусите, е свързан най-тясно с идеята за запазване на съществуващото **биологично разнообразие**. Тази идея има своите сериозни юридически измерения, включително и в България. Съгласно чл. 2 от Конвенцията за биологичното разнообразие (КБР), „биологично разнообразие“ означава „многообразието между живите организми от всички източници, включително сухоземни, морски и други водни екосистеми, и екологичните комплекси, към които принадлежат“. То включва „разнообразието в рамките на отделния вид, между видовете и в екосистемите“. Правният институт за защита на биологичното разнообразие проявява специфична видимост към живота на *микрониво*, който се защитава и като „генетичен ресурс“ – като модел на нуклеинова киселина (ДНК или РНК), чрез който е бил реализиран определен еволюционен потенциал. Моделът на закрила остава „корпоцентричен“: необходимо е съществуването на био-химично тяло – микро „корпус“ (каквото при вирусите е вирионът), който да бъде съхранен и притежаван от конкретен субект.

Разделянето на генетичното от биологичното прави възможно възникването на нов вид **собственост**: суверенна собственост върху генетичните ресурси. Независимо в чие държане се намират, държавата е собственик на генетич-

ните ресурси от естествената флора и фауна на Република България (чл. 66, ал. 1 ЗБР). Собствеността на държавата е по същността си право на *достъп* до генетичните ресурси, съдържащи се във вещь, която може да бъде притежавана от друго лице. Собствеността на държавата е особена, по-„дълбока“ собственост – не върху вещта, а върху съдържащата се в нея генетичен ресурс. За съжаление ЗБР казва много малко за тази собственост на държавата. Така върху един и същ жив организъм съществуват *едновременно няколко* „собствености“:

- една „прагматична“ („вещна“) собственост, която се притежава с оглед „осребряването“ на конкретно предназначение, свързано с реална полезност за човека (например: растението като част от домашната градина). Тази собственост може да се притежава от всеки. Това е собствеността-употреба, с която се занимава вещното право,

- втора „природосъхраняваща“ (суверенна и „генетична“) собственост, даваща право на достъп до жизнеспособната наследственост, скрита във всяка клетка на живия организъм (например: специфичното ДНК на съответния вид растение). Тази собственост се дава на държавата. Това е собствеността-обезпечение, която се защитава от административното право, и

- трета „супериорна“ (интелектуална) собственост, осигуряваща власт върху самата същност на вещьта, правеща възможно нейното съществуване както на корпорално, така и на генетично ниво (например: създаденият нов растителен сорт). Тази собственост се признава в полза на автора. Това е собствеността-дизайн, която попада в обхвата на правото на интелектуална собственост.

Втората „собственост“ ограничава „първата“, но „третата“ притежава най-силния „коз“. Държавата „държи“ собственика, но дизайнерът е „създател“, който е „над“ държавата. Разликата между посочените три измерения на собствеността не е просто функционална, както е например при съществуването на една вещь с няколко различни предназначения, всяко от които може обосновава отделна собстве-

ност в полза на различни лица. Неимоверното нарастване на властта на човека над природата го прави способен не просто да унищожава конкретни индивиди и популации, но и да заличава напълно съзнателно цели биологични видове от лицето на Земята. Именно това изисква утвърждаването на *суверенната собственост* върху генетичните ресурси като своеобразно „спиралка“, която съществуваща паралелно с правото на собственост и поставя определени граници пред възможността на собственика да унищожава вещта тогава, когато тя е останала една от последните или дори последната от съответния вид. Последните екземпляри от който и да е биологичен вид, независимо от неговите физически характеристики и патогенност, следва да се ползва с абсолютна защита срещу унищожаване дори и от техния собственик.

В тази глава от изложението е представена и авторската позиция за това какво се разбира под „диво“, към което могат да бъдат причислени и вирусите. Така *дивото* е определено като онази част от живата природа, чийто растеж не се съобразява с интересите на човека, а в много случаи се явява тяхна алтернатива. Дивото е животът такъв, какъвто би съществувал отвъд всякаква човешка намеса: *животът без човека*. Неживите компоненти на природата могат да бъдат обозначавани като диви единствено поради връзката им с живите организми, заедно с които формират единна екосистема. В понятието за диво се включват не само дивите растения и животни, но и всички други форми на живот, в това число и микроорганизмите. В зависимост от въздействието, което дивото оказва върху човека и отношението, в което се намира с него, то може да бъде обособено в две категории.

Първата категория е дивото, което съществува *пасивно* (дивото като естествено състояние на природата): живи организми, които не пречат на човека и не му вредят, макар и да заемат местообитания, които биха могли да бъдат използвани от човека. Отношението на човека към този „формат“ на дивото е отношение на конкуренция, която се печели във все по-голяма степен от човечеството. Тази победа е

свързана със заемането на се по-голяма територия от планетата от човешки местообитания, което води до възникването на опасност за съществуването на самия живот и по-конкретно на сложния живот, т.е. многоклетъчните организми, които най-често се имат предвид, когато се говори за „биологично разнообразие“.

Втората категория е дивото, което се проявява *активно* (диво в тесния смисъл): самото му съществуване създава физическа опасност за човека, който се разпознава като ресурс за живота на дивото. Отношението на човека към този „формат“ на дивото е отношение на защита, тъй като съществуването му създава реална физическа опасност за живота и здравето на хората. Големите „диви“ животни, които са били опасни за човека, отгавна са унищожени от него (ловувани от хилядолетия), а последните останали екземпляри от съответните биологични видове имат по-скоро декоративна и представителна функция (отглеждани в зоопаркове, спасителни центрове и ботанически градини). Микроскопичните „диви“ организми бяха открити преди няколко столетия от човечеството и поради това, че са невидими за човешките сетива, са подценени и все още не са изтребени (с малки изключения, за каквото се смята едрата шарка). Именно към „активно“ диво са причислени хищниците и паразитите

Наличието на множество застрашаващи човека биологични агенти води до обособяването на една нова област от знания, обозначаваема като „*биологична безопасност*“. Тя се определя като комбинацията от знания, техники и оборудване, използвани за управление или съхранение на потенциално заразни материали или биологични опасности в лабораторната среда, за намаляване или предотвратяване увреждане здравето на лаборантите, други лица и околната среда. Изследват се *рисковете за здравето*, предизвикани от микроорганизмите, включително вече споменатите приони, вируси, бактерии, грожди, плесени и други паразити, намиращи се в храната, фуражите, козметиката, опаковките и уредите използвани при преработката на храните. Животът, сам по себе си, се оказва не само „най-големия дар“ на природата,

но и опасен механизъм, който в определени случаи следва да бъде обезвреден.

От възникването си като биологичен вид човекът се намира в непрекъсната борба с определени компоненти в природата и ако иска да продължи съществуването си, той не трябва да печели тази борба окончателно. Антагонизмът и противоедействието са част от живота в природата, наред с двустранно изгодното взаимодействие и симбиозата. Борбата обаче не е война и изходът от не трябва да се поставя в дизюнкцията „печеля-или-губя“. Борбата с вирусите е част от установения екологичен баланс между хора и микроорганизми, чието значение става видимо и може да обоснове политическа реакция под формата на извънредно положение едва при неговото нарушаване. Взаимодействието на хората със света на микробите, а и със света на патогените, паразитите и хищниците („лошите“ живи същества), не трябва да се разглежда като противоедействие на враг, който трябва да бъде пленен, изтребен и победен. Колкото повече победи има човека срещу подобен „враг“, толкова по неустойчиво ще става положението му в природата – толкова повече нови „врагове“ ще се струпват на границата между култура и природа; ще се задействат мащабни геологични сили, които не могат да бъдат управлявани и решени във времето, конструирано по мащабите на политиката. Запазването на баланса в една непрекъсната, устойчива борба между различните представители на живота изисква самите ние да се откажем от окончателната победа и да позволим на дивата природа за запази част от местообитанията на земята. Вместо да покорим всичко, което ни застрашава, трябва да търсим устойчива биологична безопасност при прилагането на една нова етика на отказ и следващата от нея политика на ненамеса. Нуждаем се от активно връщане към определени форми на бездействие, а не от ангажиране с нови категории действия с допълнителен ефект върху природата.

Именно в контекста на етиката на **самоограничението** „работят“ редица юридически *инструменти*, които могат да постигнат практически значими резултати при опазва-

нето на дивата природа. Такива са например: въвеждането на нови модели на собственост върху природните ресурси, включително уреждането на различни видове собственост (корпорална, интелектуална, суверенна), съществуващи на различни нива по отношение на един и същ биологичен организъм; разпределяне на отговорността за вреди, произлезли от вещи в природно състояние; релативизиране на границите на имотите в горските територии; регулиране на все повече компоненти от природата като обекти, които се различават от „класическите“ вещи; признаване на специфични по своя обем права на природата или на отделни екосистеми. Търсенето на нови – философски наративи при посрещането на екологичната проблематика, следва да се осъществи в едно автономно био-екологично поле, в което да може свободно да се експериментира с думови и със съображения, стоящи както извън логиката на политиката, така и извън терминологията на медицината.

Глава 3 Дивите растения: към една етика на „свободните“ гори

Третата глава от изложението адресира въпроси, свързани с притежаването на растенията – живите организми, които в най-голяма степен се третират от вещното право като част от „неживите“ недвижими имоти. Юридическото обезличаване и опредметяване на растенията започва още с обозначаването им като „растителност“. За разлика от „растенията“ като са самостоятелни форми на живот (живи същества), „растителността“ е понятие, свързано с особеното предназначение на земята, което определя приложимия спрямо тази земя териториално устройствен режим. Нещо повече, растителността в населените места се обозначава като „декоративна“ – наименование, което е повече от показателно. Става въпрос за растителност, изпълняваща функциите на декор – както в смисъл на фон и среда (сцена), така и в смисъл на украса и орнамент (украшение) към човешката активност, която изпълва с реално съдържание обграденото от декора жизнено пространство. Поради това

растителността е като цяло и по принцип под контрола на собственика на територията, от която се явява част.

Срещу този подход, обаче, има и възражения. През 2008 г. швейцарската Федерална комисия по етика в областта на нехуманната биотехнология представи доклад, в който прие, че растенията притежават *достойнство*. За действия, които накърняват достойнството на растенията, се смятат например генетичните модификации, в резултат на които растенията губят своята независимост, т.е. способността си за репродукция по естествен път (създаване на стерилни растения и плодове без семена). Възприетата в доклада позиция има за цел да се противопостави на разглеждането на растенията като пасивни машини, механично изпълняващи заложените в техния геном програми за растеж, оцеляване и възпроизводство. Растенията са сензитивни, агаптивни и активни живи същества, които притежават макар и специфична, но своя собствена субективност (перцептивност), поради което отношенията на хората с тях следва да бъдат съобразени с обстоятелството, че всяко растение притежава свой собствен живот, който е независим от нас.

Като една от основните причини за игнорирането на моралната значимост на растителния свят, макар и той да съставлява огромна част от биомасата на планетата Земя и макар именно растенията да правят възможно съществуването на животните и хората, се посочва възприетият от западната култура *зооцентризъм*. Зооцентризмът е подход към растенията, при който те се възприемат и оценяват не с оглед на специфичния начин, по който те си взаимодействат с природата, нито с оглед на тяхната самостоятелна значимост, а като етап от еволюцията на биологичния живот към своята най-висша форма: животните, включително и хората.¹⁸ При сравнението между растенията и животните се посочва недоразвитостта на първите, при което те се поставят като своеобразно гъно на животинския свят. Все повече учени се противопоставят на подобна доминирана от

¹⁸ Подробно вж. **Hall, M.** Plants as Persons: A Philosophical Botany. State University of New York Press, 2011, p. 4-12, 26-29.

човека *йерархия* в биологията, в резултат от възприемането на която растенията се изцяло изключени от кръга на моралните проблеми. Екологични обвинения се отправят и срещу християнството, за което се смята, че „узаконява“ доминиращата позиция на човека спрямо природата. То легитимира значимостта на човека до такава степен, че се явява една от най-антропоцентричните религии, които познава човечеството. С отговора на тези обвинения се заема християнска екотеология, акцентираща върху идеята, че човекът не е деспот на природата, а неин стопанин.

Включването на животните в моралния свят на хората не е по необходимост свързано с признаването на права в полза на растенията (още повече – на права, които не могат да бъдат нарушавани от хората), а следва да се разглежда като механизъм за противодействие срещу тяхната свръхексплоатация чрез доминиращата роля на собствеността в отношенията между човека и природата. Достойнството на растенията би могло да бъде онази идейна конструкция, която да позволи известна реорганизация в съдържанието на правото на **собственост**, очертавайки специфични граници при неговото упражняване. Безспорно „интересите на растенията“, ако такива бъдат признати, няма да тежат толкова, колкото интересите на животните и на хората. Но подходящо място за тяхното „разгръщане“ би могло да се окаже едно централно за човека право – правото на собственост. Така, както съдържанието на правото на собственост върху животните (разглеждани като вещи) е ограничено от забраната за проява на каквато и да е било нехуманно отношение и жестокост спрямо тях (разглеждани като живи същества), така и собствеността върху растенията (разглеждани като вещи) би могла да бъде *трансформирана* от признанието на тяхната морална значимост (също разглеждани като живи същества).

За да променим начина, по който използваме растенията, първо трябва да променим начина, по който ги притежаваме, т.е. да въведем съответни ограничения на собствеността върху тях. Такива ограничения съществуват и към настоящия

момент в българското законодателство. Прави впечатление, че сред правно защитените растения има ясно разграничени фаворити – гърветата. Повечето от законовите текстове, които предвиждат защита в полза на растенията, касаят гърветата и отчасти храстите, а растителният свят е значително по-многообразен. По аналогия с понятието за „зооцентризъм“, законвата нагласа да се осигурява защита основно на гърветата може да бъде обозначена като „гендроцентризъм“. Причините за възприемането му са повече от очевидни: сравнително съотносимостта големина на гърветата спрямо размерите на човешкото тяло, което ги прави подходящи за различни начини на употреба от страна на хората, както и свързаната с това сравнително по-голямата икономическа (добивна и рекреационна) стойност на гърветата, която е причина за обособяването на специални горски територии.

При обосноваването на специфичен модел на притежание на растенията е възможна аналогия с вече съществуващи механизми за ограничаване на собствеността върху животните. Така собственикът на едно животно не може да проявява нехуманно отношение или жестокост към него, въпреки че го притежава. Въпреки че конкретното съдържание на ограниченията би било различно, пренасянето на този подход от животните към растенията би позволил определени *морални съображения*, свързани с признаването на собствена ценност на растенията, да се превърнат в част от границите на собствеността върху тях.

Възможна демонстрация на този подход е правната регулация на горските територии и особено – отношението към, нека ги наречем, „*гивите*“ *гори*. Съхраняването на естественото състояние на горите преследва природозащитни цели и е насочено към задоволяването на важна обществена нужда: запазване на устойчивостта на екосистемите, което е предпоставка за нормалното съществуване не само на населението на българската гържава, но и на човечеството като цяло. За постигането на тези цели собствеността върху определени горски територии може да бъде предоста-

Вяна като средство за физическо изключване на възможността за чуждо въздействие (задължение за защита). Подобна дефанзивна (отбраняваща) собственост е насочена към предпазване на вещта от пряка икономическа експлоатация в полза на конкретно лице или на общността като цяло, при което запазените естествени процеси в природата косвено облагодетелстват цялото човечество. Пазенето на вещта е свързано с едно специфично ползване без въздействие, при което бенефициент е всеки човек, но не като непосредствен собственик, а като трето ползващо се лице, чийто интереси се представляват от държавата в качеството ѝ на носител на публичната собственост. При възприемане на концепцията за дефанзивна собственост може да се търси обосноваването на понятие за „*закрити гори*“, в които не се допуска държавна и човешка намеса, но едновременно с това е налице възможност за свободен неикономически достъп в полза на всяко човешко същество.

Съхраняването на живота в „дивите“ гори изисква запазването на *естественото движение* на различните природни компоненти през границите на отделните недвижими имоти. В съдържанието на право на собственост върху горските територии е вpletен специфичен административен режим, насочен към запазване на естественото съществуване и целостта на природните екосистеми, независимо от границите на собствеността. Така, по правило собствениците и ползвателите на гори и земи в защитени територии не могат да ограждат имотите си (чл. 14, ал. 2 ЗЗТ), нито да ограничават движението по пътищата и по маркираните пътеки, минаващи през тях (чл. 14, ал. 1 ЗЗТ). Тези забрани имат за цел да направят възможно съществуването на своеобразни „*свободни гори*“, в които потокът на живота не се прекъсва и модифицира от ексклузивните претенции за собственост върху отделни части от природата. Движението на водите и дивеча, както и разгледаният в изложението частен случай на пчелния рояк, са примери, в които вещноправният режим съобразява природните особености на вещите, върху които се предоставя право на собственост. Само едно подобно

съобразяване, което отчита особеностите на природата, може да осигури успешността на едно екологично законодателство, което си поставя за цел да съхрани природата в нейното диво (свободно) състояние.

Глава 4 Гените: идентичност и модификации на биологичните видове

Четвъртата глава от изложението е посветена на най-фундаменталната характеристика на биологичния живот: наследствеността. Съгласно чл. 3, б. „h“ от Протокол от Картахена по биологична безопасност към Конвенцията по биологично разнообразие, „**жив организъм**“ означава всеки *биологичен обект*, който е способен да пренася или репликира генетичен материал. Статусът на живи организми изрично е признат в полза на вирусите и виридоите, които се нуждаят от други живи организми, за да възпроизведат пренасяния от тях генетичен материал, както и на стерилните организми, създадени в резултат на развитието на т.нар. „синтетична биология“. С развитието на науката, особено през последните няколко десетилетия, човекът получи достъп до множество инструменти, позволяващи му да се намесва все по-активно в начина, по който животът пренася своята наследственост. В Глава 4 от изложението е проследено именно напрежението между защитата на наследствеността при биологичния живот, веднъж, като *генетичен ресурс* (информация, която може да бъде използвана и манипулирана от хората) и, втори път, като *генетична идентичност* (информация, която дефинира съответния биологичен вид и следва да бъде съхранявана), с особен акцент върху мястото, което заема концепцията за собственост в рамките на това напрежение.

Основният **въпрос** е свързан с това *коя и в каква степен* е определящо: идентичността или адаптивността на биологичния живот. Ако отговорът е, че определящо значение има *идентичността* на биологичните видове, включително на човека, то регулациите трябва да инвестират в способността ни да запазим това, което сме (да съхраняваме „себе

си“). Това означава, че следва да се предвидят засилени гаранции срещу всякакви форми на посегателство срещу естествените генетически ресурси с цел тяхното запазване във вида, в който са достигнали до хората. Ако отговорът е, че определящо значение има *адаптивността* на биологичните видове, включително на човека, то регулациите трябва да стимулират способността ни да променим това, което сме (да ставаме различни). Това означава, че следва да се насърчават експериментите, показващи възможностите на хората да установят контрол върху механизмите на еволюцията.

Защитата на наследствеността има различен обхват при различните живи организми. Отказът да бъде предоставена патентна закрила на част от изобретенията, свързани с модифициране на генетичната идентичността на *животните* не е забрана за извършването на подобни модификации. При липсата на такава изрична законова забрана, възможността за осъществяването на генетични модификации остава в обема на правомощията на корпоралната собственост, съществуваща върху съответния биологичен организъм.

Следва да се отбележи, че регулациите, изключващи патентната закрила и пазарната реализация, касаят единствено животните, но не и *растенията* – факт, който показва, че и българското законодателство е повлияно от т.нар. „зооцентризъм“, изразяващ се в предоставянето на значително по-голяма по своя обем правна закрила на животните – в сравнение с тази на растенията, поради по-голямата близост на животните до човека.

В случаите, когато биологичният организъм принадлежи към вида *Homo Sapiens*, той е субект на правото, като с него се свързват понятията за достойнство и лична неприкосновеност, обуславящи възприемането на редица защитни регулации. Така законът обявява, че *човешкото тяло* на различните етапи от неговото образуване и развитие, както и простото откриване на един от неговите елементи, включително последователността или частичната последо-

вателност на ген, не може да съставлява патентоспособно изобретение (чл. 6, ал. 4, изр. 1 ЗПРПМ). Човешкият геном е защитен и в рамките на процедура по асистирана репродукция.

Прегледът на законодателството, касаещо възможностите за манипулиране на генома на живите организми, включително на човешкия геном, води до *извода* за съществуването на разпръсната и несъгласувана уредба, лишена от ясно формулирана принципна основа. Съществуващите конкретни забрани се намират в различни специални закони и са контекстуално свързани с уредените в тях обществени отношения. Липсва цялостна системна уредба както на човешкия геном като вид генетичен ресурс, така и на различните форми на собственост върху живите организми: корпорална (ЗС, ЗДС, ЗОС), интелектуална (ЗЗНСРПЖ, ЗПРПМ) и суверенна (ЗБР).

Въпросът за генетичната идентичност е по същността си въпрос за **границите** между отделните биологични видове. Именно тук изложението представя етическите и правните аспекти, касаещи създаването и третирането на т.нар. „хибриди“ и „химери“. Ако хибридите са познати форми на култивиране на биологични видове от човека – създаване чрез селекция на нови сортове растения или породи животни, то химерите са сравнително ново предизвикателство пред регулациите, тъй като обикновено предполагат намеса в ембрионалната фаза от развитието на съответния организъм, което стана възможно едва през последното десетилетие. Създаването на хибриди и химери се свързва с ставащото все по-модерно понятие за „*биохакинг*“ на нечовешки живи организми, при който целта е да се наблюдават, опознаят и контролират биологични процеси, които биха имали значение за съществуването, развитието и оцеляването на човечеството.

Преносът на гени с цел създаване на химери е проследен в няколко посоки: в рамките на един биологичен вид; между представители на два различни биологични вида („междувидови“ химери), нито един от които не е Homo Sapiens; от човек

към животно (междувидови химери с човешки стволони клетки); от животно към човек (т.нар. „рианти“ или „панбиотични химери“). Акцентът на изложението е поставен върху общите възражения срещу изкуственото създаване на **животински химери с индуцирани човешки стволони клетки** (междувидови химери с човешки стволони клетки).

Първата група от съображения е свързана с т.нар. „аргумент от протиеестественото“, според който създаването на химери с човешки стволони клетки е недопустима намеса на човека в природния ред на нещата. Този аргумент може да бъде обобщен така: създаването на химери е протиеестествено и поради това погрешно. Особено недопустимо е нарушаването на естествената граница между човека и останалите живи същества. Човек трябва да се съобразява със своето място в природата и да не променя неща, които не са създадени от него. Нарушаването на генетичната идентичност на животинските видове, би могла да има изключително вредни и необратими последици, върху които човек не е в състояние да упражнява ефективен контрол. Сложността на света и най-вече на съществуващите в него екосистемни взаимовръзки не е по силите на човека и той не следва да се намесва, след като не може да предвиди последиците от своите действия и да гарантира възможността за тяхното овладяване.

Втората група от съображения е свързана с т.нар. „аргумент за моралното объркване“, според който създаването на химери с човешки стволони клетки е ненужна промяна, непосилна за съществуващия обществен ред на хората. Този аргумент може да бъде обобщен така: създаване на същество, което не може да бъде квалифицирано нито изцяло като човек, или изцяло като животно, би довело до възникването на съществени затруднения във функционирането на човешкото общество, чиито регулационни механизми се базират на двуполносно разграничение „човек – нечовек“, по което се формира една от най-важните юридически оси: дихотомията „правен субект – обект на правото“. Това създава опасност от разрушаване на съществуващия ред и на утвърдени

социални институти чрез блокиране на полезни обществени практики и регулационни механизми.

Третата група от съображения е свързана с т.нар. „аргумент за граничната личност“ (Borderline-Personhood), според който създаването на химери с човешки стволони клетки е недопустимо повишаване на статуса на животните. Този аргумент може да бъде обобщен така: създаването на химери с човешки стволони клетки води до умножаване на проблемите със статуса на т.нар. „гранични“, нетипични човешки личности. И към момента съществуват животни (шимпанзета, бонобо, горили, орангутани), чиито психологични характеристики ги доближават съществено до хората. Това е наложило по отношение на тях да бъде признат морален статут, който е близък до пълния морален статус на хората. Така например в Европа и в България е установена забрана човекоподобните маймуни да бъдат използвани като опитни животни. Тази забрана е мотивирана с особена сила при проучванията, насочени към създаването на т.нар. „неврални химери“ – развитие на човешки неврони в мозъка на човекоподобна маймуна.

Четвъртата група от съображения е свързана с т.нар. „аргумент от човешкото достойнство“, според който създаването на химери с човешки стволони клетки е недопустимо понижаване на статуса на човека. Този аргумент може да бъде обобщен така: създаването на химери с човешки стволони клетки накърнява човешкото достойнство. Достойнството е безусловната и абсолютната ценност на едно същество, която се основава на определени морално значими когнитивни и емоционални способности: участие в социални взаимодействия, рационалност, способност за вземане на автономни решения, участие в сложна комуникация, симпатия и др. Именно достойнството е това, което прави проблематично и пренасянето на определени човешки гени, а с тях – и на определени човешки способности, в организма на други видове животни, обричайки ги на живот без достойнство. Попаднали в едно нечовешко тяло въпросните „гени-способности“ не могат да се проявят и да се развият по начина, по

който те могат да направят това в едно човешко тяло. Поради това актът на пренасянето на човешките гени в едно животинско тяло е акт на омаловажаване на свързаните с тях човешки способности, а с това – и акт на оскърбяване на човешкото достойнство.

Петата група от съображения е свързана с т.нар. „аргумент за моралния статус“, според който създаването на химери с човешки стволови клетки може да отслаби обществената чувствителност към моралния статус на човека. Този аргумент може да бъде обобщен така: създаването на химери с човешки стволови клетки води до подобряване на моралния статус на животните, което може да не бъде отчетено и съобразено при извършването на експерименти с тях. Ако хуманизирането на животните не доведе до промяна в отношението към тях, това може да доведе до нарастване на посегателствата срещу онова, което се счита за значимо и подлежащо на защита при човека. Ако бъде позволено извършването на медицински експерименти със същества, които са изкуствено „приблизени“ до способностите на човека, то това може да бъде и крачка към принизяване на моралния статус на самите човешки същества.

Целият дебат относно моралната допустимост на създаването на химери се основава парадигмата на **овеществяването**: третирането на генома като ключ за овладяване на тялото-инструмент, чрез чието биологично усъвършенстване човек може да надмогва своите граници и уязвимост, както и да преначертае границите между биологичните видове. Българското *законодателство* обръща внимание единствено на генетичната идентичност на животните (не и на растенията и на другите живи организми), отказвайки да предостави патентна защита на методи за модифициране на генетичната идентичност на животни, когато има опасност това да им причини страдания, без да има някаква съществена полза от медицинска гледна точка за хора или животни (чл. 7, ал. 1, т. 1, б. „г“ ЗПРПМ). Тази регулация следва да бъде задълбочена и развита и по отношение на останалите живи организми.

Глава 5 Земята: етика, обрната към бъдещите поколения

Петата глава от изложението е свързана с защитата на природата във времето – чрез разглеждането на моралните отношения между настоящите и бъдещите човешки поколения. Поставянето на въпроса за междупоколенческа отговорност започва с хипотезата за т.нар. „разбито“ или „счупено“ бъдеще.¹⁹ Тим Мулган си представя бъдеще, в което ресурсите са недостатъчни за задоволяване на основните нужди на хората, тъй като определени природни събития (например климатичният хаос) правят *несигурно* не само съществуването на вече родените индивиди, но и бъдещето на следващите поколения, чийто живот се оказва по-лош от този на техните предци. В „счупеното“ бъдеще обществото е изгубило онова ниво на усъвършенстване и просперитет, при които членовете му могат да задоволяват всички основни свои нужди, без да жертват основните си свободи. Прогресистката презумпция, че всяко следващо поколение ще разполага с повече възможности и ще живее по-добре от предишните, е окончателно оборена, а правата са се превърнали в лукс. Не е гарантирано дори и правото на оцеляване. За да се справи с оскъдността на ресурсите световното общество на „счупеното бъдеще“, Мулган въвежда специфичен политически инструмент: лотария за оцеляване – бюрократична процедура, която да определя кой ще живее и кой ще умре.

Макар и представеният от Тим Мулган сценарий за едно бъдеще със „счупена природа“ (ако перифразирам казаното от самия Мулган) да изглежда на пръв поглед преувеличен и твърде изкуствен откъм неговата философска и етическа част, той поставя по един съзнателно „живописен“ начин важния въпрос за съществуването на морални задължения към бъдещите поколения. Въпросът за бъдещето е преди всичко въпрос относно **Времето**. Безспорно времето, което е „най-удобно“ за хората и за разгръщането на техните ети-

¹⁹ Вж. *Mulgan, T.* Ethics for a Broken World: Imagining Philosophy after Catastrophe. McGill-Queen's University Press, 2011.

чески и юридически регулации, е *политическото време*: сравнително бързо, а през последните десетилетия – ускоряващо се до непрекъснати кризи време, в което правните норми се променят толкова бързо, че става невъзможно не само пълното им познаване (дори от юристите), но и ефективното им прилагане (дори от най-тесните специалисти).

Политическото време, обаче, не е в състояние да посрещне предизвикателствата на *геологичното време* – времето, в което се проявяват някои особености на биологичните видове, включително и на вида *Homo Sapiens*. Именно в това време може да се наблюдава взаимодействието между хората и останалите живи същества в контекста на необходимостта от опазване на биологичното разнообразие и предотвратяването на евентуалното достигане на максималния капацитет на една екосистема да поддържа определено количество живот (хипотеза „Гая“), въпреки желанието на доминиращия в нея биологичен вид да се възпроизвежда, докато не покрие цялата свободна повърхност на планетата Земя (хипотеза „Медея“).

Ролята на посредник между политическото време, което е толкова забързано, че създава усещане за прескачане, и геологичното време, което е толкова бавно, че създава впечатление за несъществуване, може да бъде изпълнена от формата на *екологичното време* – време, което обединява, веднъж, текущите времена на отделните живи организми в едно общо време на създаването от тях екосистема, и втори път, последователните времена на няколко човешки поколения в едно ново политически значимо време, което може да генерира дългосрочни решения и политики. Обединеното време на човешките поколения предполага преустройство на политическото и юридическото, което да способства за развитието на морална чувствителност към проблемите на хората, чиято поява предстои („бъдещите хора“).

Концепцията за *собственост* се „чувства“ най-добре там, където се е „родила“: в рамките на политическото време. Тя почти изцяло загубва своя смисъл в рамките на геологичното време – това е време, което не различава собстве-

ници, тъй като не успява да удържи нищо фиксирано като една и съща вещ, която да може да се притежава. В рамките на „средното“ – екологичното време, в което исторически могат да бъдат проследявани геологично значимите промени в природата, собствеността все още удържа своето концептуално основание, макар и вещите вече да се дематериализират до „ресурси“ – специфична форма на полезност на природните компоненти, която се характеризира с определена трайност и може да бъде използвана не толкова от конкретни индивиди, колкото от общности от хора.

В Глава 5 са обобщени **три алтернативни линии** на защита на природата за бъдещите поколения: защита чрез преосмисляне на концепцията за вредата (предвиждане на гражданска, наказателна и политическа отговорност пред бъдещите поколения); защита чрез разширяване на концепцията за правосубектност (предоставяне на правосубектност в полза на човечеството като биологичен вид или в полза на природата като екосистемна цялост) и защита чрез преуреждане на съдържанието на собствеността (въвеждане на специфични ограничения на собствеността във времето, включително разделяне на собствеността във времето, признаване на суверенни права на държавата върху определени обекти и др.).

Първата линия на защита е свързана с предвиждането на различни механизми за отговорност в настоящето за евентуална **вреда**, която биха претърпели бъдещите поколения. Един от най-често поставяните проблеми при обосноваването на необходимостта от предотвратяване на евентуална вреда, която днешните поколения могат да причинят на бъдещите, е *проблемът за неидентичността* на пострадалия („non identity problem“): част от хората, които ще бъдат родени, т.е. част от бъдещите поколения, ще дължат съществуването си на взетите решения относно водените политики на бъдещето²⁰. Понятието за вреда, подобно на понятието за вещ, има на пръв поглед незабележимо, но ключово за границите му, времево измерение. Вредата е възможна като концепция само в рамките на определено време. Процесът

²⁰ Вж. Parfit, D. Reasons and Persons, Clarendon Press, Oxford, 1984, p. 361.

„осъществяване на причина – причинна връзка – настъпване на вреда“ може да бъде проследен само в определен формат на времето. За да се запази съществуващата концепция за вреда в рамките на „четвъртото измерение“ на „дълготното време“, е необходимо да се прояви по-голяма толерантност към множествената, разтеглена във времето каузалност. Такава толерантност по принцип е по-характерна за наказателното, отколкото за гражданското право. Поради това едно от най-често отправяните предложения за защита на бъдещите поколения е чрез въвеждането на специална категория „престъпления против бъдещите поколения“.

По правило международното право е склонно да признае съществуването на *нов вид престъпления*, когато се касае за деяния, които имат тежки последици за дългосрочното здраве, безопасността и средствата за оцеляването на разпознаваема група или колектив²¹. Чрез въвеждането на международна наказателна отговорност за подобни престъпления ще се търси лична отговорност от конкретни индивиди, които с поведението си „дълбоко са шокирали съвестта на човечеството“, като са създали опасността от причиняване на тежки последици за околната среда. Сред предлаганите състави на престъпления против бъдещите поколения са включени действия, които водят до причиняване на широко, дългосрочно и тежко увреждане на природната среда, включително чрез унищожаване на цял вид или екосистема, както и незаконно замърсяване на въздуха, водата или почвата, включително отделяне на вещества или организми, които сериозно да застрашат здравето, безопасността или средствата за оцеляване на членовете, които могат да се идентифицират като група или колективност.

Извън възможностите за обосноваване на гражданска и наказателна отговорност спрямо конкретни представители на настоящите поколения с оглед причиняването на вреда за бъдещите поколения, съществува и подход, при който водещи

²¹ Вж. *Jodoin, S., Y. Saito* Crimes Against Future Generations: Harnessing the Potential of Individual Criminal Accountability for Global Sustainability. – McGill International Journal of Sustainable Development Law and Policy, 2012, № 2, p. 120.

са механизмите за провеждането на политическа отговорност на настоящите пред бъдещите поколения. Тези механизми изискват въвеждане на особени форми на *политическо представителство* на бъдещите поколения в процеса на вземане на решения в политиката на настоящето. Представени са различните модели, по които се предлага реализирането на подобно интергенерационно политическо представителство: създаването на законодателни представители (депутати) на бъдещите поколения, които да представляват техните интереси в актуалния политически дебат; назначаването на омбудсман на бъдещите поколения или специфична агенция, които да поставят и да защитават въпроса за техните интереси при приемане на определени законопроекти и гр. Надеждата е, че предвиждането на политически механизми по „стопанисване“ на интересите на бъдещите поколения във всички случаи ще доведе до засилване на обществения интерес и на чувствителността на политиците към необходимостта от формулиране и защита на тези интереси.

Втората линия на защита на природата за бъдещите поколения е чрез признаването на *нови правни субекти*. Колкото повече различни видове субекти биват признати от един правен ред, толкова повече се динамизират регулационните отношения, а с това – и съществуващите регулации. Показателно в това отношение е смятаното за прецедентно дело във Филипините²², по което Върховният съд на Манила за пръв път допуска възможността настоящите поколения да представляват интересите на бъдещите поколения. Възможността да се предяви иск от името на бъдещите поколения поставя редица възражения, едно от които вече беше посочено по-горе и е свързано с проблема с неидентичността. Характерно за бъдещите поколения е, че те не са единен субект, тъй като колкото повече отдалечени са в бъдещето, толкова по-трудно става прогнозирането на техните интереси.

²² Вж. също *Puvimanasinghe, S.* Towards a jurisprudence of sustainable development in South Asia: litigation in the public Interest. // Sustainable development law and policy, 2009, № 1, p. 41-49.

Чрез създаване на „подходящ“ субект, който да бъде признат за „увреден“, т.е. търпящ вреда в рамките на екологично значимото време, всъщност се решава вече споменатия проблем с неидентичността на бъдещите поколения. За целта правосубектността се приписва към биологична или екологична гагеност, характеризираща се с по-голямо *траене във времето*. Вместо на бъдещите поколения (антропоцентрична версия на множествен субект), които могат да бъдат с различна отдалеченост от настоящето и с променяща се в зависимост от политическите решения идентичност, вредата се приписва или на човечеството като единен биологичен вид (антропоцентрична версия на единичен субект), или на природата като екосистемна цялост (екоцентрична версия на единичен субект) – все субекти, чието съществуване във времето се характеризира със значително по-голяма трайност в сравнение с тази на правните субекти, които познаваме днес. Идентичността на човечеството като единен биологичен вид и на природата като екосистемна цялост е видима в много по-голяма степен в геологичното време и става значително по-трудно уловима в рамките на политическото време. Всеки успешен механизъм за политическа репрезентация на тези „геологични“ по своето траене субекти би могъл да има важен природозащитен ефект.

Третата линия на защита на природата за бъдещите поколения е свързана с решения, касаещи *собствеността*. Може би най-важното концептуално усилие тук е това, насочено към правилното позициониране на претенцията за притежание във времето. Към една и съща вещь валидни претенции във *времето* могат да имат няколко различни човешки поколения. Вещта не „затваря“ своята полезност единствено и само във времето на поколението, към което принадлежи текущият ѝ притежател. Претенциите, които се основават на базисни нужди, би трябвало да побеждават в конкуренцията си с претенции, свързани със случайни потребности (*adventitious needs*).²³ Това правило се прилага независимо от

²³ Вж. *Wolf, C.* Contemporary property rights, Lockean provisions, and the interest of future generation. // *Ethics*, 1995, № 4, p. 807.

Времето, в което възникват и съществуват въпросните нужди. Спазването му е още по-наложително, когато конкуренцията е между „случайните потребности“ на настоящите поколения, които упражняват настоящата политическа власт, и „базисните нужди“ на бъдещите поколения, които все още не съществуват и поради това не могат да вземат пряко участие при разрешаването на така възникващата конкуренция.

Много природни циклични процеси създават свои времеви ритми, които се прекъсват от разпокъсаните в отделни вещи пространства, през които преминават тези циклични процеси. Вещите фиксират природните компоненти за определено време, през което те могат да се използват от хората като статични дадености. Ако обаче тези компоненти не бъдат своевременно „освободени“, за да се включат в съответните природни цикли, вещите се „изтощават“ и загубват своята полезност. Част от всяка вещь „живее“ във връзките ѝ с другите вещи, като именно това взаимодействие създава самото пространство, в което е възможна употребата им от човека по фиксираните от него предназначения. В редица случаи тези *връзки* са видими за вещното право и водят до възприемането на специфични регулации, като например: законовите сервитути за естественото оттичане на водите; забраната за поставяне на физически ограждения на горските земи, притежаването на дивеча като дифузна и териториално разпръсната, но единна вещь и др.

В повечето случаи обаче стремежът към бърза ликвидност на полезността на една вещь – в рамките на времето на човешкото потребление (ритъма на биологичните нужди на човека), тези връзки се маргинализират и не получават необходимата юридическа защита. Фиксираната полезност „тук и сега“ следва да бъде устойчиво комбинирана с динамиката на един дългосрочен природен цикъл, в рамките на които е възможно текущото ползване. Част от стойността на вещта трябва да е извадена и съхранена отвъд от нейното текущо предназначение. Тя следва да бъде свързана със специфичната *устойчивост*, която тази вещь осигурява във взаимодействието си с останалите вещи в рамките на

природните биохимични цикли в природата. Текущото предназначение не следва да изчерпва без остатък стойността на вещта, а трябва да има определена „природна“ граница – обем от съществуването на вещта, с който последната участва в екосистемните процеси на природата. Това се отнася в най-голяма степен до недвижимите имоти, в които човекът е запазил и защитил съществуването на дива природа. При някои от тези вещи, като например горите и природни паркове, е особено видимо съществуването на едно ядро на дългосрочна (екосистемна) полезност, което трансцендира конкретното им (икономическо) предназначение и следва да се съхранява като своеобразно природно наследство – предпоставка за съществуването и благоденствието на човешкия биологичен вид, включително и на бъдещите поколения.

Глава 6 Извънземният живот: етика в космическото пространство

Шестата глава от изложението проследява едно от най-големите предизвикателства пред човечеството: обладването на **космическото пространство**. Този процес има и изключително важен екологичен залог, свързан с **възможността** за създаването на една нова форма на общочовешка собственост върху небесните тела, която се основава не на властта да се изключат всички останали от ползването на вещта (изключителната власт), а на необходимостта да се съобрази значимостта на всички живи и неживи компоненти, намиращи се както на планетата Земя, така и извън нея, с които хората споделят една обща взаимозависимост (общ космос). На тенденцията да се признава единствено значимостта на живота, дори когато той е извънземен (биоцентризъм), и да се подценява собствената стойност на „неживия“ космос (комерсиално ползване на астероидите), е противопоставена концепцията на Тим Мулган за т. нар. „неантропоцентричен пърпосивизъм“. Тази концепция е предложена от него като алтернатива едновременно на теизма и на атеизма и обосновава съществуването на обективни и

абсолютни за цялата вселена морални ценности, които обаче нямат за свой център човека.

Макар и все по-често да се говори за космически туризъм и за комически отпагъци, правната регулация на небесните тела остава твърде неясна и пожелателна. Основите на международното **космическото право** се съдържат в два международни договора, които са на повече от 40 години, а съвременния политически свят като че ли няма силите да постигне общо съгласие за начина, по който човечеството ще използва Космоса. Първият международен акт е *Договорът за Космоса* от 27.01.1967 г., известен още като „космическата Магна харта“. Той е подписан от 89 държави, включително от трите велики сили през този период: САЩ, СССР и Великобритания. България е сред държавите, подписали ДК. Извън „запазването на юрисдикцията и контрола“ на държавата, свързани със собствеността върху конкретен обект, пуснат от Земята в космическото пространство, откритият Космос е провъзгласен за пространство без суверенитет, в което никоя държава не може да налага прилагането на своето национално законодателство. Въпреки това, както вече беше споменато, именно подобна „национализация“ на правната уредба на Космоса се наблюдава в съвременното космическо право.

Вторият международен акт е *Договорът за Луната* (ДЛ) от 18.12.1979 г. Той е подписан само от 11 държави, сред които Франция, Турция, Румъния и гр. България не е подписала ДЛ. ДЛ възпроизвежда някои от основните принципи на ДК, включително използването на Луната единствено за мирни цели. ДЛ обявява Луната и нейните природни ресурси за общо наследство на човечеството, което не подлежи на присвояване и претенция за суверенитет от никоя държава. Икономически дефинираното, несвързано с науката, право на собственост е изрично отречено от ДЛ. Повърхността и недрата на Луната, както и която и да е част от нея или намиращи се там природни ресурси не ще могат да станат собственост на която и да е държава, междуправителствена, неправителствена или национална организация, нито пък на която и да е

физическо лице. Фактичeskото завладяване е обезсилено както като начин за установяване на държавен суверенитет, така и като способ за придобиването на собственост. Едновременно с това е предвидено и задължение за държавите да установят международен режим, включващ подходящи процедури, които да регулират експлоатацията на природните ресурси на Луната, когато стане очевидно, че такава експлоатация ще стане възможна в най-скоро време. Така правото на собственост не е отречено за винаги, а само временно – докато технологиите направят възможно неговото икономическо капитализиране. Отложен е обаче най-трудният за решаване въпрос: въпросът за механизмите на разпределяне на лунните ресурси. Именно по разломите на този въпрос днес отделните национални законодателства се опитват да наложат собствените си решения, разчитайки на силата на своето технологично превъзходство и на факта, че първи ще достигнат до съответното космическо пространство.

При така съществуващата международна регулация, днес се развиват паралелни *национални законодателства*, касаещи достъпа и притежаването на небесните тела. Едно от най-коментираните е това на САЩ, които през 2015 г.²⁴ позволиха американски фирми и граждани могат да добиват, притежават, транспортират, използват и продават ресурси от Луната и от намиращите се в космическото пространство астероиди. Целта е ясна: да се даде тласък на бъдещата космическа индустрия чрез въвеждането на различни юридически форми, които правят възможна практическата реализация на икономическия стремеж на множество частни американски компании към добив и търговия с ресурсите на Луната и на намиращите се в космическото пространство астероиди. Тезата е, че макар и космическото пространство да е *общо достояние*, то не е *общо благо* и всяка държава, която има съответната технологична възможност, е в правото си да извлича „лунни“ ресурси, да ги придобива в собственост и да се разпорежда с тях така, както намери за добре.

²⁴ Вж. подробно *Loder, R.* Asteroid mining: ecological jurisprudence beyond Earth. // *Virginia Environmental Law Journal*, 2018, № 1, p. 276.

С развитието на технологиите може да се очаква, че „дивият“ Космос скоро ще стане достатъчно достъпен, за да се превърне в новия „див Запад“, към който ще се устремят множество търговски компании, занимаващи се с добив на суровини. Наличието не просто на ясна правна уредба, но и на подкрепяща я философия и най-вече **екологическа етика**, е определящо за начина, по който човечеството ще се справи със своето *космическо пълнолетие*. Една от теориите за развитието на интелигентния живот във Вселената е свързана именно с готовността на една цивилизация да живее извън планетата си. Тази готовност е свързана със способността на въпросната цивилизация съзнателно и целенасочено да поддържа екологичното равновесие на планетата си (а не да я свръхексплоатира), като максимално оползотворява и възобновява нейните естествени ресурси. Докато не постигне това, човечеството заслужено трябва да остане в „космическа карантина“.

Сред въпросите, при решаването на които космическото право може да се ползва от дискусиите в етиката на околната среда и екологичното право, са тези, свързани с регулирането на извънземния живот и по-конкретно на претенциите за притежаване на *извънземни микроорганизми*, които могат да станат първите „живи“ открития на човечеството в Космоса.²⁵ Безспорно тези микроорганизми биха били в обхвата на собствеността и те ще бъдат обект на притежание, но наред с вещноправния режим, спрямо тях е възможно да се обособи и друг „екзо-екологичен“ пласт на регулация. Така в чл. 5 ДЛ е предвидено задължение на всяка държава да уведоми обществеността и международната научна общност за всяко открито от нея свидетелство за органичен живот в Космоса. Заедно със защитата на Земята от евентуална патогенна извънземна материя, е уреден и реципрочен ангажимент от страна на човечеството. ДЛ (чл. 7) изисква при изследването и използването на Луната, държавите да вземат мерки за пре-

²⁵ За потенциалното значение на микроорганизмите за развитието на науката вж. *Milligan, T.* Nobody owns the Moon: the ethics of space exploitation, McFarland & Company, 2015, p. 118.

го отвратяване на евентуални нарушения в нейното екологично равновесие. Спазването на подобен „лунен суверенитет“ изисква ограничаване на намесата на човека до онова въздействие, което е минимално необходимо за мирното изследване и използване на Луната и не води до трайна промяна в облика на нейната територия.

Значението на извънземните микроорганизми би могло да бъде поставено в рамките на утвърдения принцип за защита на биологичното разнообразие, което може да бъде разширено до понятието за *космическо разнообразие*. Макар и да е възможно извънземните микроорганизми да не се възпроизвеждат чрез ДНК и поради това да не съставляват „генетичен ресурс“ по смисъла на „земните“ екологични законодателства, те със сигурност ще представляват източник за получаване на важна информация, необходима за развитие на човешката наука.

Има обаче и друг подход за обосноваване на защитата на извънземните микроорганизми, който не е свързан с тяхната полезна стойност за човечеството. Става въпрос за понятието „*телоемпатия*“, въведено от Чарлз Кокел при аргументиране на тезата му, че микроскопичният извънземен живот трябва да бъде запазен, като се има предвид неговата собствена стойност, а не възможността за използването му като инструмент за задоволяване на интересите на човечеството.²⁶ Телоемпатията е разновидност на био-емпатията, която хората изпитват към живите същества в рамките на планетата Земя. За разлика от био-емпатията, телоемпатията не разчита на споделената биологична природа, а на осъзнаването, че извънземният микроорганизъм, подобно на нас, съществува с оглед постигането на определена цел. Както живите същества (биотите), които познаваме на планетата Земя, имат за цел да запазят живота си и да го възпроизведат, така и извънземните форми на микроскопичен живот биха могли да се характеризират с определена тенденция, склонност към постигането на опре-

²⁶ Вж. *Cockell, C.* Duties to extraterrestrial microscopic organisms. // Journal of the British Interplanetary Society, 2005, № 58, p. 369-370.

делен резултат, явяващ се своеобразен „край“ (цел) от тяхното съществуване. За Кокел преследването и постигането на определена цел е минимумът, до който може да бъде сведен животът, включително небиологичният живот, при запазване на неговата собствена значимост и на необходимостта от предприемането на определени мерки от страна на човечеството за неговата защита.

От направения в Глава 6 анализ е направен изводът, че екологическата етика се оказва носител на морални ценности, които следва да се разглеждат като ключови за космическото бъдеще на човечеството. В дискусионен план е разгледан и въпросът за възможното съществуване на разумен извънземен живот. Тази възможност е представена в контекста на провокацията, която побобен извънземен живот и неговото отношение към собствеността биха отправили спрямо концепцията, разглеждаща космоса като „общо достояние на човечеството“. Възможно е евентуалният контакт с напреднал извънземен живот да ни научи именно на *огромното морално значение*, което има задължението на разумните същества да балансират устойчиво **екосистемите** на собствените си планети, за да предотвратят своето самоунищожение в резултат на генерирани от самите тях екологични кризи. Взаимната връзка между всички живи същества, както и между тях и ресурсите на неживата природа, може да се окаже най-важната част от моралните основи на човешкото законодателство.

Част III Заключение

Заключението обобщава и доразвива вече поставени тези в рамките на изложението. То се опитва да систематизира двете **линии**, по които конкретните регулации осъществяват координирането на човешките институции с динамичните екосистемни процеси. *Едната* линия е свързана с поставянето на вещните права в екологически контекст (въвеждане на ограничения на собствеността), а *другата* изисква разпознаването и утвърждаването на нови модели на притежаване и управление на природните ресурси (въ-

веждане на културно обусловена, хибридна, ограничена обща собственост, дефанзивна, интегративна или друг нов вид собственост). Първото решение е количествено и е свързано с разширяването на вече съществуващи административноправни режими на регулиране на собствеността. В този смисъл то е консервативно и поради това се сблъсква с известен скептицизъм относно неговата ефективност. Второто решение е качествено и е свързано с уреждането на нови вещноправни форми на собственост, съобразяващи ролята на нечовешките фактори, които следва да бъдат включени по някакъв начин в самото притежаване на природните ресурси. В този смисъл то е значително по-радикално и поради това се сблъсква с известен скептицизъм относно неговата необходимост.

И в *двата случая*, обаче, целта е създаването на „социо-екологични системи“, в които човешката икономика е съобразена с динамиката на системите в негодминираната от човека природа. Смята се, че това може да бъде постигнато чрез създаването на правни институти по специализиран дизайн, които съобразява автономността на екологичните процеси и дългосрочните ред, които те установяват при поддържането на екологичното равновесие. И в двата случая правото на собственост функционира като основен координационен механизъм, от чиято ефективност зависи успешността при постигането на поставените природозащитни цели.

Първият подход за опазване на природата чрез вещноправни инструменти е свързан с въвеждането на различни **ограничения в притежаването** на вещи, които са живи биологични организми или са създадени в резултат на геологични процеси, които не са контролирани от човека. Този подход включва:

а) налагането на *преки ограничения* на собствеността по отношение на вещи, съставляващи част от природата. Такива са например:

- ограниченията в обема на собствеността върху животните, изразяващи се в забрана за проява на нехуманно отношение и жестокост (ЗЗЖ);

- изисквания за провеждане на всички експерименти с опитни животни по начин, който намалява до минимум причиняването на дистрес, ненужна болка, страдание и трайно увреждане на животните (Наредба № 20/01.11.2012);

- забрана за извършване на определени увреждащи действия по отношение на представителите на защитените диви животински и растителни видове, включително такива, които са поставените под режим на опазване и регулирано ползване в природата (ЗБР);

- забрана на всички дейности, водещи до унищожаване, увреждане или влошаване физиологичното състояние на обектите за защитени дървета (ЗБР);

- забрана на ползването на лечебните растения по начини и със средства, които водят до увреждане на находищата им, намаляване на техните ресурси, затруднено възстановяване на популациите им или намаляване на тяхното биологично разнообразие (ЗЛР);

- забрана за поставяне на физически граници в горските територии (ЗГ), забрана за промяна на естествения ход на водите (ЗВ), забрана за ограничаване движението на дивеча (ЗЛОД) и др.

б) създаването на *режими за управление* на биологичното разнообразие и природните екосистеми като общо наследство на човечеството. Такива са например:

- създаване на конкуриращи се „собствености“, които съществуват паралелно по отношение на биологичните организми: корпорална, интелектуална и суверенна собственост (ЗБР);

- включване на представители на бъдещите поколения в политическия процес на вземане на решенията относно използването на природните ресурси;

- пренасяне на принципите на екологичното право в значително по-широкия и все още „див“ дискурс на космическата етика и опазването на Космоса като общочовешко достояние.

Вторият подход за опазване на природата чрез вещноправни инструменти се опитва да излезе извън ограничеността на конвенционалната „стара“ собственост и да предложи

нови формати за притежаване на природни дадености. Той е свързан със способността да „виждаме“ собственост на нови места – там, където човешки и нечовешки зависимости от природните ресурси влизат в конфликт помежду си.²⁷ Необходимо е не равенство в достъпа и *управлението* на природните ресурси, а някаква форма на съобразена реципрочност. Така например запазването на определено ниво на водата в различните водни обекти е важно не само за хората с оглед задоволяване на техните нужди от питейна вода и от вода за поливане на обработваните от тях земеделски площи. То е важно и за оцеляването на редица други нечовешки живи организми, основна група сред които са рибите.

„*Фундаменталното напрежение*“ между традиционните цели на частната собственост и изискването земята да бъде оставена в нейното естествено състояние, води до динамизиране на съвременните теоретични концепции за собствеността чрез засилването на нейните публични, планови и екосистемни аспекти. Предлагат се следните изменения в характеристиките на собствеността: а) по-малко фокусиране върху индивидуалното доминиране и изоставяне на традиционната представа за собствеността като „остров“ или като „замък, обграден с ров“; б) повече публични решения, тъй като използването на земята трябва да бъде базирано на екосистемните връзки в нея, а не на разглеждането ѝ като отделен поземлен имот; в) увеличаване на екологичното планиране, тъй като различните видове земя изпълняват различни роли, всяко от които има своето собствено значение; и г) положителни задължения за собствениците да защитават екосистемните услуги, които протичат на съответната земя, действайки не само като собственик (в своя полза), но и като попечител (с оглед запазването на екосистемата като самоорганизираща се цялост)²⁸.

Конфликтът между хората и останалите биологични ви-

²⁷ Вж. *Breckenridge, L.* Can fish own water?: envisioning nonhuman property in ecosystems. // *Journal of land use*, 2005, № 2, p. 297.

²⁸ Подробно вж. *Sax, J.* Property Rights and the Economy of Nature: Understanding *Lucas v. South Carolina Coastal Council*. – *Stanford Law Review*, 1993, № 5, p. 1451.

гове може да бъде разрешен чрез въвеждането на юридически формати за ограничаване на човешката доминация. Така определени територии ще са с юридически статут, който ги изключва като обект на човешко ползване. Именно в този контекст се поставя идеята за **дефанзивната собственост**, която брани съответната територия от всякакви групи претенции за собственост, отправени от други човешки същества или образувания. В някаква степен тя може да бъде определена и като „*обърната*“ *собственост*, тъй като е собственост в полза на нечовешките живи организми, за които са заделени определени природни ресурси. Неприкосновеността на тези ресурси не облагодетелства пряко хората, а функционира като механизъм за защита на останалите биологични видове и тяхното място в съществуващите екосистеми. Дефанзивната собственост е своеобразен негатив на собствеността, призната в полза на нечовешки биологични видове и дори в полза на природата като цяло. Именно нейният прототип е използван при конструирането на публичната собственост върху защитените територии, каквито се явяват резерватите и поддържаните резервати, националните и природните паркове, природните забележителности и защитените местности.

Въвеждането на **публична собственост** върху защитените територии и природните паркове, обаче, *не е достатъчно*, тъй като тази собственост не може да обхване всички значими природни компоненти, голяма част от които са „разпръснати“ и се намират в дифузно състояние в границите на имоти, съставляващи частно притежание. Защитените територии обикновено не са достатъчно големи по своя обхват – особено в държава като България, чиято територия като цяло е сравнително малка, нито пък са достатъчно изолирани от останалите природни процеси, върху които човечеството продължава да оказва съществено въздействие – замърсяването на водите и въздуха, причиняването на промени в климата и пр. Поради това запазването на екосистемното равновесие на Земята изисква прилагането не само на един ключов и изключителен по ефекта си юриди-

чески инструмент, а постепенното разгръщане на система от множество различни регулации, които да отговорят на комплексността на екологичните проблеми и да предложат специфични решения в рамките на отделните типове ситуации на конфликт между икономическите интереси на хората и екологичното равновесие в природата. Така се появява и идеята за т.нар. „интегративна“ („включваща“) собственост, при разгръщането на която се появява един, само на пръв поглед изненадващ „съюзник“ – космическото право.

Изхождайки от опита при регулирането на откритото море и на Антарктика, международната общност разполага с шанса да предложи модел за собственост в Космоса, базиран на идеалите на споделените ползи и реципрочните задължения, вместо на императива на ексклузивността. Не всички конфликти – особено тези с дългосрочно екологическо значение, могат и следва да бъдат решавани на базата на принципа за изключителност. Ако „изключителната“ собственост отделя индивидите, като ги превръща в независими господари на правни сфери със самостоятелно упражняван контрол, то екологическата етика може да предложи модела на една **интегративна („включваща“) собственост**, която *отчита* взаимната свързаност на всички природни компоненти и необходимостта от постигане на справедливо разпределение на достъпа до тези ресурси както в пространствено („публична“ собственост), така и във времево отношение („трансгенерационна“ собственост). Собствеността не е единствено и само въпрос за задоволяване на персонални предпочитания. Съществуват и общи морални изисквания, които също следва да бъдат разпознати при юридическото конструиране на собствеността.

Така в процеса на „преизобретяването“ на собствеността в рамките на една **проприетарна** по своя *инструментария* екология, са обособени два специфични полюса: а) полюсът на дефанзивната („отбраняваща“) собственост – собственост, която е запазила жилото на ексклузивността, но е лишена от своята полезност, изразяваща се в реализирането на конкретна икономическа печалба, и б) полюсът на инте-

гративната („включваща“) собственост – собственост, която се е отказала от своята изключителност, за да постигне максимален обхват на своята полезност. Ако дефанзивната собственост е свръх-собственост – собственост, която обезсилва всяка друга претенция за упражняването на човешки контрол (своеобразен вещноправен „Левиатан“, разположил се на определена територия), то интегративната собственост е инфра-собственост – собственост, която осигурява различни измерения за достъп на всеки до интегралната същност на природата (своеобразна мрежа от вещноправни „признания“ относно взаимната свързаност на всички природни компоненти). Ако дефанзивната собственост се е отказала само от полезността – при запазване на една интензивна ексклузивност, то интегративната собственост се е отказала от изключителността – при възприемане на една дифузна полезност. Както дефанзивната, така и интегративната собственост предполагат възможност за степенуване и моделиране в зависимост от спецификите на обекта на притежание. Това увеличава екологическото значение на собствеността като мултиспектърен регулационен ресурс, който – на базата на гъвкавостта на предлаганите решения и на плурализъм във възможните подходи, може да осигури ефективна защита на природата.

III. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Монография по темата на дисертацията

Ставру, Ст. Вещи в природно състояние: собственост и отговорност за вреди в контекста на чл. 50 ЗЗД. С., Сиела, 2020, стр. 318.

2. Студии и статии по темата на дисертацията

Ставру, Ст. Аграрният рефлукс: социалистическата собственост и земеделските земи в НРБ – В: Колева, А., В. Калинов, Ст. Ставру (съст.) Истории и разказвачи. Философия, право, литература. Специално издание за юбилея на проф. Стилиян Йотов. С., 2020, ИК “Критика и хуманизъм”, с. 191-208.

Ставру, Ст. За вирусите с любов (?) – биологичното разнообразие като предизвикателство пред биоетиката (българският контекст). // Етически изследвания, 2020, бр. 5, кн. 1, с. 3-26.

Ставру, Ст. Защита на неживата природа: съюзът между красотата и екологичната етика // Етически изследвания, 2020, бр. 5, кн. 2, с. 84-112.

Ставру, Ст. Към една невъзможна микрофизика на правото (на собственост) – В: Недев, Д. Правно действие на първичните способности за придобиване на вещни права. С., 2017, с. 17-48.

Ставру, Ст. Права на природата – насред екологичната есхатология и правната теория? // Социологически проблеми, 2016, № 1-2, с. 146-166.

Ставру, Ст. Право на собственост и право на природоползване – разграничение и съотношение. // Съвременно право, 2007, № 2, с. 43-59.

Ставру, Ст. Сангра, животните и бъдещето на правата. // Етически изследвания, 2017, № 2, с. 8-53.

Ставру, Ст. Солидарността и границите на правата – възможни ли са права на природата – В: Маринова, Е., М. Мизов (съст.) Морал и етика на солидарността в съвременното общество. С., 2016, с. 341-354.